

[0767] HET OUDWESTFRIESE BOETEREGISTER *BIREKNADE BOTA* (DEEL 1)

Ta de neitins fan prof.dr. Dietrich Hofmann

Han Nijdam

Summary

In this article I offer a study of the Old West Frisian text ‘Register of fines from (Wymbritseradeel,) Wonseradeel and the Vijf Delen’ or Bireknade Bota ‘calculated fines’ (BBr). It has survived in two versions: one in the manuscript Jus Municipale Frisonum, and one in the incunable Druk. The longer version, in Jus, seems to be closest to the original. Furthermore, I compare BBr with the other Old West Frisian registers of fines. BBr occupies a central position within the Old West Frisian corpus, both on account of its size and because of its many parallels with all of the Old West Frisian subtraditions. BBr also shows a significant number of derivations from the Old East Frisian ‘General Register of Fines’ (BAG), which makes it possible for us to gain new insights into the relationship between the East and West Old Frisian traditions.

Boeteregisters zijn opsommingen van verwondingen aan het lichaam, beledigingen, berovingen en eerkrenkende handelingen, vergezeld van een opgave van de daarvoor te betalen boetes. Deze teksten gaan wat genre betreft terug op de zogenaamde *Leges Barbarorum*, de wetten van de Germaanse stammen die onder de Merovingische en Karolingische vorsten op schrift zijn gesteld (6e – begin 9e eeuw). Tot deze laatste groep behoort ook de *Lex Frisionum*, die een uitgebreide sectie met verwondingen aan het lichaam en de daarvoor te betalen boete of compensatie bevat.¹ In de Oudfrieze rechtsbronnen hebben deze secties zich tot zelfstandige teksten ontwikkeld en worden dan boeteregisters genoemd. De verwondingen aan het lichaam worden vaak opgesomd beginnend bij het hoofd en eindigend bij de voeten (*a capite ad calcem*).

Het Oudfrieze corpus bevat in totaal 17 verschillende boeteregisters, die in 34 redacties zijn overgeleverd. Deze zijn in twee groepen onder te verde

1. Siems, *Studien zur Lex Frisionum*.

len: de Oudoostfrieze en de Oudwestfrieze boeteregisters. Er zijn in totaal zes verschillende Oudoostfrieze boeteregisters, namelijk het zogenaamde ‘Algemene Boeteregister’ (hierna afgekort als BAg), dat in vijf redacties (en één Latijnse) is overgeleverd, en vijf regionale boeteregisters, waarvan samen tien redacties bekend zijn. Voor het Oudwestfries, daarentegen, is er slechts sprake van regionale boeteregisters, waarover meer in de volgende paragraaf.

Vroeger dacht men dat het ‘Algemene Boeteregister’ ook ten westen van de Lauwers gegolden zou hebben, maar aangezien er in de Oudwestfrieze handschriften geen tekst van overgeleverd is en bovendien is gebleken dat de terminologie van het register specifiek Oudoostfries is, wordt daar niet langer van uitgegaan.² Toch zijn er wel degelijk sporen van BAg in de Oudwestfrieze boeteregisters te vinden. Hierop wordt later in dit artikel dieper ingegaan.

Doel van dit artikel, dat als een tweeluik is opgezet, is ten eerste een analyse van het boeteregister dat ook wel bekend staat als ‘Boeteregister van (Wymbritseradeel,) Wonseradeel en de Vijf Delen’ naar de redactie in het handschrift *Jus Municipale Frisonum*,³ maar hier *Bireknade Bota* ‘berekenende boeten’ (hierna afgekort als BBr) genoemd wordt naar de redactie in de incunabel *Druk*. In het tweede deel van het artikel zal ik een uitgave verzorgen van deze redactie. Het betreft een editie van de tekst met vertaling volgens de opzet van de reeks *Altfriesische Rechtsquellen*, uitgegeven door W.J. Buma en W. Ebel. Hierdoor is de tekst geschikt voor een vergelijking met de *Jus*-redactie en andere boeteregisters.⁴

1. De Oudwestfrieze boeteregisters

Sinds de nordist en frisist Dietrich Hofmann (gestorven in 1998) in 1979 een artikel wijdde aan de Oudwestfrieze boeteregisters, is er niets meer over

2. Munske, *Der germanische Rechtswortschatz*, §287 (p. 190).

3. Tekst XXVIII in Buma en Ebel, *Westerlauwerssches Recht I. Jus Municipale Frisonum*, 486–533.

4. Dit artikel vloeit voort uit mijn promotie-onderzoek ‘De taal van het lichaam: een analyse van het mensbeeld in middeleeuws Friesland aan de hand van de Oudfrieze boeteregisters’ (NWO-project 350-50-002; promotor: prof.dr. Ph.H. Breuker, co-promotor: dr. R.H. Bremmer Jr.). Voor het kritisch doorlezen van een eerdere versie van dit artikel en voor hun opmerkingen dank ik Rolf Bremmer en Oebele Vries.

het onderwerp geschreven.⁵ De gedetailleerde deelanalyse en onderlinge vergelijking van de afzonderlijke bepalingen van de Oudwestfrieze boeteregisters die Hofmann hierin presenteerde vond alleen in het werk van Munske⁶ een precedent. Hofmanns doel is om ‘die Beziehungen der Bußregister und ihrer einzelnen Bestimmungen zueinander zu erhellen, was für die Beurteilung ihres Wortgebrauchs und somit für das von mir bearbeitete Altfriesische Wörterbuch von Bedeutung sein kann’.⁷ Een illustratie van de uitkomsten van deze vergelijking geeft Hofmann elders in het artikel, wanneer hij opmerkt dat *bloedielene* in één van de boeteregisters in Jus Municipale Frisonum⁸ gezien de vele parallelle bepalingen gelezen moet worden als een verschrijving van *blodresene* ‘het vloeien van bloed uit een wond, een bloedende wond’, ‘so daß das Wort aus dem altfriesischen Wortschatz zu streichen ist’.⁹

Hofmann was niet de eerste die zich met de boeteregisters bezig hield. Het serieuze onderzoek naar de Oudfrieze bronnen begon met het monumentale werk *Friesische Rechtsquellen* van Karl von Richthofen. Tegenwoordig zijn veel Oudfrieze bronnen van een nieuwe editie voorzien en hoeft de onderzoeker niet meer terug te grijpen naar het werk van Von Richthofen of in sommige gevallen de handschriften.¹⁰ Voor het specifieke onderzoek naar de boeteregisters zijn er nog een paar standaardwerken te vermelden. Dat is in de eerste plaats *Das Strafrecht der Friesen im Mittelalter* van Rudolf His uit 1901. Een ander onmisbaar werk is *Der germanische Rechtswortschatz im Bereich der Missetaten* van Horst Haider Munske. Anders dan Hofmann richt Munske zich minder op de onderlinge tekstuele relaties tussen de Oudwestfrieze boeteregisters. *Der germanische Rechtswortschatz im Bereich der Missetaten* is echter wel een goed naslagwerk waar het de rechtstermen, hun betekenis en hun verspreiding over het Oudfries betreft.

Alvorens de inhoud van Hofmanns artikel kort weer te geven, volgt eerst een beknopt overzicht van de Oudwestfrieze boeteregisters en hun onderlin-

5. Hofmann, ‘Zu der neuen Ausgabe’.

6. Munske, *Der germanische Rechtswortschatz*.

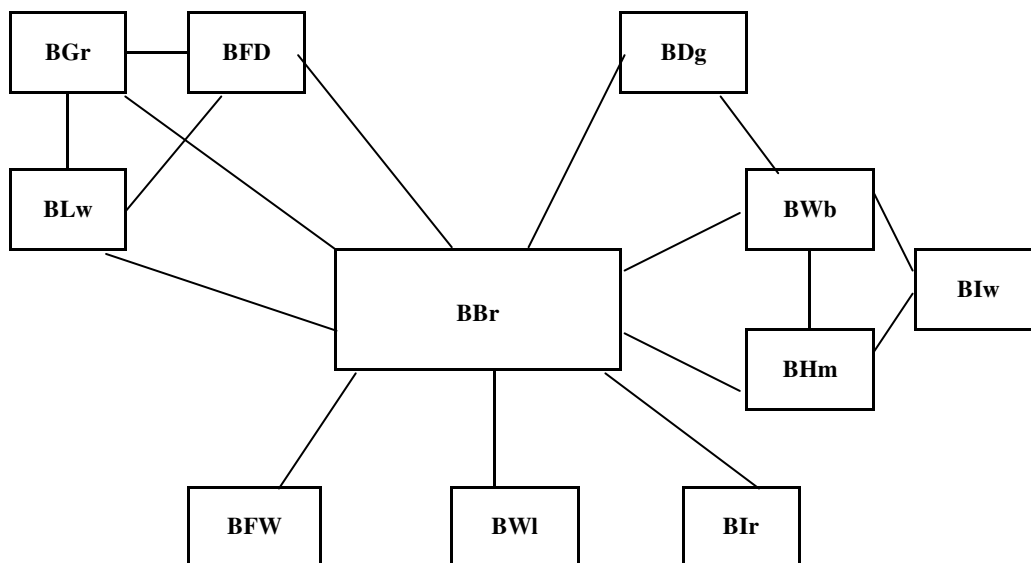
7. Hofmann, ‘Zu der neuen Ausgabe’, 345.

8. J XXIII,6.

9. Hofmann, ‘Zu der neuen Ausgabe’, 352. Buma, *Vollständiges Wörterbuch*, 47, gaat echter nog steeds uit van de vorm *bloedielene*. Aangezien deze vorm slechts één maal in de Oudfrieze boeteregisters voorkomt, lijkt de oplossing van Hofmann mij de meest aannemelijke.

10. Vries, ‘Metodyk Aldfryske tekstútjeften’.

ge relaties (zie ook figuur 1). Zoals gezegd is er bij de Oudwestfriesse boeteregisters – het gaat hier om 11 teksten (in 19 redacties) – alleen sprake van regionale registers. Deze vertonen een relatief grote onderlinge afhan-

Figuur 1. Schematische weergave van de onderlinge relaties tussen de Oudwestfriesse boeteregisters.

kelijkheid. Ze zijn overgeleverd in de volgende handschriften: Codex Unia (hierna U),¹¹ het al eerder genoemde Jus Municipale Frisonum (hierna J),¹² de incunabel Druk (hierna D),¹³ Codex Aysma (hierna A)¹⁴ en Codex Fur-

11. Van dit handschrift is nog geen moderne editie voorhanden. Deze wordt momenteel voorbereid door Dirk Boutkan, die zo vriendelijk was de tekst alvast tot mijn beschikking te stellen. Aan de hand van zijn diplomatische editie heb ik van de boeteregisters in U een kritische editie met een paragraafnummering naar het model van de reeks *Altfriesische Rechtsquellen* gecreëerd. Zie voor de betreffende teksten de lijst met afkortingen aan het eind van dit artikel.

12. Buma en Ebel, *Westerlauwersches Recht I. Jus Municipale Frisonum*.

13. Ook van deze incunabel is nog geen moderne editie voorhanden.

14. Buma, Gerbenzon en Tragter-Schubert, *Codex Aysma: die altfriesischen Texte*.

merius (hierna Fs).¹⁵ His, die het eerste hoofdstuk van zijn werk wijdde aan een beschrijving van de door hem gebruikte bronnen en hun onderlinge relaties, onderscheidde binnen dit corpus drie groepen.¹⁶ Twee van deze groepen worden ook door Hofmann onderscheiden. De derde groep bestaat volgens His uit verzamelteksten. Zoals ik zal laten zien is dit niet helemaal correct.¹⁷

De eerste groep bestaat uit drie boeteregisters, waarvan de eerste twee in aan elkaar grenzende gebieden in Oostergo gelokaliseerd worden. Het betreft het 'Boeteregister van Ferwerderadeel en Dongeradeel',¹⁸ (BFD), het 'Boeteregister van Leeuwarderadeel',¹⁹ (BLw) en het 'Boeteregister van de *grandscriwer*',²⁰ (BGr). BGr wordt door Buma (en Ebel) in de editie van J 'Die Bußtaxen des südwestfriesischen Küstengebietes' genoemd.²¹ Toch is dit boeteregister nauw verwant aan de eerste twee. Het volgt namelijk in een lange redactie op BFD in J, en krijgt dan een apart nummer in de editie van Buma en Ebel, maar is ook in een kortere redactie aan het einde van BLw te vinden (zowel in J als in U), en wordt door Buma en Ebel dan niet als een aparte tekst beschouwd (en krijgt dan dus geen eigen nummer). Hofmann wijdt een belangrijk deel van zijn artikel aan BGr, aan de relatie ervan met BFD en BLw en aan de interpretatie van de term *grandscriwer*. Hierover zodadelijk meer.

De tweede groep bestaat uit drie boeteregisters van een gemiddelde omvang (100 tot 180 bepalingen) en een klein, zogenaamd interregionaal boeteregister. De tweede groep boeteregisters moet waarschijnlijk gelokaliseerd worden in zuidelijk Westergo, al spreekt de titel van het eerste boeteregister uit deze groep, het 'Boeteregister van Dongeradeel',²² (BDg), dit tegen. Hofmann vraagt zich dan ook af of dit boeteregister later wellicht 'eine falsche Überschrift bekommen hat'.²³ De andere twee zijn het 'Boeteregister van Wymbritseradeel',²⁴ (BWb) en het 'Boeteregister van de Hemmen',²⁵ (BHm). Op dit laatste boeteregister volgt een klein boeteregister dat ik het

15. Gerbenzon *et al.*, *Fryske stikken út Codex Furmerius*.

16. His, *Das Strafrecht der Friesen*, 10–11.

17. Zo ook Munske, *Der germanische Rechtswortschatz*, 109.

18. J XXIII.

19. U XXV; J XXIX.

20. J XXIV; J XXIX, 136–171; U XXV, 135–177.

21. Buma en Ebel, *Westerlauwersches Recht I. Jus Municipale Frisonum*, 453.

22. U XXVI.

23. Hofmann, 'Zu der neuen Ausgabe', 340.

24. U XXVIII; J XXI.

25. J XXV.

‘Interregionaal Boeteregister *Van Walddethum*’²⁶ (BIw) heb gedoopt. In het Oudwestfries corpus zijn er twee van zulke interregionale boeteregisters (in vijf redacties), die telkens niet meer dan 15 bepalingen bevatten. Dit boeteregister is ook in een minimale redactie van drie bepalingen aan het einde van BWb toegevoegd: een extra indicatie voor de verwantschap tussen BHm en BWb. Alhoewel Hofmann een opsomming van de Oudwestfriesse boeteregisters geeft, laat hij de twee kleine interregionale boeteregisters, dus BIw en BIr (zie hieronder)²⁷, expliciet buiten beschouwing.²⁸

De derde groep Oudwestfriesse boeteregisters vormt – in tegenstelling tot de eerste twee – geen coherent geheel. Het gaat niet, zoals His aannam, om een groep met uitsluitend verzamelteksten (‘kompilierte Bußtaxen’).²⁹ De boeteregisters in deze groep worden slechts getypeerd door het feit dat ze niet tot de eerste twee groepen behoren. Het gaat in de eerste plaats om het boeteregister dat het onderwerp is van dit artikel, het ‘Boeteregister van Wonseradeel en de Vijf Delen’ oftewel de *Bireknade Bota*³⁰ (BBr). Als er één boeteregister in aanmerking komt voor de typering verzameltekst is het deze tekst, zoals hieronder zal blijken. Ten tweede is er het zogenaamde ‘Westerlauwers Boeteregister’ (BWI), dat wellicht een verzameltekst is. De opsplitsing van de tekst in drie secties door de editoren suggereert immers drie oorspronkelijk afzonderlijke delen.³¹ Omdat in een paar bepalingen Wonseradeel en Wymbritseradeel genoemd worden, moet het waarschijnlijk ergens in zuidelijk Westergo gelokaliseerd worden. Het ‘Boeteregister van Franekeradeel en Wonseradeel’³² (BFW) is zeker geen verzameltekst. Het bevat daarvoor geen aanwijzingen, aangezien het in vergelijking tot de andere boeteregisters geen bovengemiddeld aantal (131) bepalingen heeft. Bovendien kan het door de titel aan een bepaalde streek toegeschreven worden.³³ Tenslotte is er nog een klein ‘Interregionaal Boeteregister’³⁴ (BIr) dat

26. J XXVI; J XXI, 118–120 (= BWb).

27. De afkortingen voor dit en het andere interregionale boeteregister zijn dan ook van mijn hand. De andere afkortingen zijn door Hofmann ingevoerd en worden hier door mij aangehouden. Zie ook het overzicht aan het einde van dit artikel. Munske hanteert overigens andere afkortingen, die ik volledigheidshalve toevoeg.

28. Hofmann, ‘Zu der neuen Ausgabe’, 340–341.

29. His, *Das Strafrecht der Friesen*, 11.

30. D XIV; J XXVIII.

31. A IVa, b en c; elk met een eigen nummering.

32. U XXVII.

33. Ik ben me bewust van het enigszins arbitraire karakter van deze twee criteria, namelijk omvang en opschrift. Ze worden echter door Hofmann gebruikt, en lijken voorlopig als eerste aanwijzingen te voldoen.

niet bij de twee eerste groepen ondergebracht kan worden. Het bevat ongeveer tien bepalingen en is een afspraak tussen ‘de lieden van Oostergo, Westergo, Bornego en Wymbritseradeel’, die aan het slot exact gedateerd wordt, namelijk op 5 juni 1276.

De overgeleverde boeteregisters bestrijken niet geheel Westerlauwers Friesland. Vooral Oostergo is schamel bedeed: alleen uit het noordelijke gedeelte zijn boeteregisters overgeleverd, terwijl bijna geheel Westergo vertegenwoordigd is. Er is een klein aantal aanwijzingen dat er andere boeteregisters bestaan hebben, die ons niet overgeleverd zijn. De eerste is te vinden in een Oudfriese oorkonde uit 1450, waarin de inwoners van Utingeradeel een onderling verbond sluiten en onder andere overeenkomen alle toegebrachte verwondingen drievoudig te compenseren *ney Bornstra boetem* ‘volgens het boeteregister van de lieden van *Born*’.³⁵ Bedoeld wordt hier de plaats Oldeboorn, waarvan oudere vormen *in born(d)e* ‘aan de rivier de Boorn’ luiden.³⁶ De tweede aanwijzing is te vinden in BBr. In een toevoeging op de bepaling in J 61 (= D 57) staat: ‘dit waren de boetes van Schraard’ (*Scadewerdera bota*).³⁷ Slaat deze opmerking alleen op deze bepaling, of heeft er een boeteregister van Schraard bestaan? Waren Oldeboorn en Schraard misschien belangrijke dingplaatsen binnen Utingeradeel en Wonseradeel? En wat zegt dit over de ontstaansgeschiedenis van de boeteregisters: waren het verzamelingen van van oudsher lokale bepalingen, die samengevoegd werden per district? Hoe groot was het district waarin een boeteregister gold oorspronkelijk? Denk hierbij aan BHm: de Hemmen zijn een klein gebiedje ten (noord)westen van Sneek, terwijl de Vijf Delen bijna half Westergo beslaan. Veel onopgeloste vragen dus, die hopelijk in de toekomst beantwoord zullen worden.

Zoals aan het begin van deze paragraaf al gesteld, is het artikel van Hofmann de laatste belangrijke bijdrage aan het onderzoek naar de Oudwestfriese boeteregisters. Daarom, en omdat ik aanknoop bij de inzichten van Hofmann, verdient het een nadere bespreking. Aangezien Hofmanns artikel in de eerste instantie een recensie van de toen pas verschenen editie van J was, begint het met een korte bespreking van dit laatste deel van de reeks *Altfriesische Rechtsquellen*. Hofmann prijst de editeurs met hun werk, maar

34. J XXVII; U XVIII; Fs IV.

35. Sipma, *Oudfriesche Oorkonden*, II 29, r. 97. Met dank aan Rolf Bremmer, die mij op deze passage opmerkzaam maakte.

36. Van Berkel en Samplonius, *Nederlandse plaatsnamen*, 5.

37. Voor de identificatie *Scadewerdera* = Schraard: Buma, *Vollständiges Wörterbuch*, 285 en Van Berkel en Samplonius, *Nederlandse plaatsnamen*, 209.

plaatst voorzichtig enkele kanttekeningen, die meteen betrekking hebben op de boeteregisters. Deze kritiek richt zich op de paragraafindeling van de verschillende teksten van de boeteregisters, die af en toe beter gekund had. Nu eens strekken parallelle bepalingen in J zich uit over één, dan weer over twee paragrafen. Na een kort overzicht van de verschillende Oudwestfriesse boeteregisters toont Hofmann aan de hand van enkele concrete voorbeelden aan, dat het verbeteren van de boetebedragen waaraan de editoren zich gewaagd hebben, niet altijd even succesvol was. Daarna komt de afgrenzing van de teksten in J aan de orde, waarbij de aandacht gericht wordt op BGr en het feit dat deze tekst ook aan het einde van de beide redacties – in U en J – van BLw te vinden is, zij het in een veel kortere versie. Tenslotte komt de betekenis van de problematische term *grandskriwer* aan de orde. Enige jaren eerder had Buma zich over dit zelfde probleem gebogen. Deze kwam tot de conclusie dat de term moest slaan op de benaming Granderen voor het kustgebied van Zuidwestfriesland.³⁸ Aangezien echter de boeteregisters waar BGr aan verbonden is, in (noordelijk) Oostergo thuis horen, plaatst Hofmann grote vraagtekens bij deze oplossing, zonder echter met een alternatief te komen. Als enige jaren later zijn bewerking van het *Altfriesisches Wörterbuch* van Holthausen verschijnt, blijkt hij voor een betekenis ‘Bezirksschreiber’ te hebben gekozen.³⁹ Betekent dat dat Hofmann toch, net als Buma, uitgaat van een afleiding uit Protogermaans **garaznīpō* ‘buurtschap, district’, zonder echter dit woord aan de Friese streek de Granderen te verbinden?

Voor mijn onderzoek zijn vooral Hofmanns inzichten met betrekking tot de onderlinge relaties tussen de verschillende Oudwestfriesse boeteregisters van belang; de exacte betekenis van de term *grandskriwer* minder. Hofmann richt zich sterk op de eerste groep Oudwestfriesse boeteregisters, dus BLw, BFD en BGr. Hierop zal ik in het hiernavolgende verder bouwen, wanneer de relatie tussen deze groep en BBr, alsmede de ontleningen aan BAg opnieuw in overweging genomen zullen worden.

2. De Bireknade Bota (BBr)

De J-redactie van BBr is met 309 paragrafen het grootste Oudwestfriesse boeteregister. Het wordt in omvang alleen overtroffen door de redactie van

38. Buma, ‘De oplossing fan in rjochtsfilologysk riedsel?’.

39. Holthausen en Hofmann, *Altfriesisches Wörterbuch*, 35 en 159.

het ‘Algemene Boeteregister’ (BAg) in het Fivelgoër handschrift, die 408 paragrafen telt en het grootste Oudfriese boeteregister is. Van BBr is tevens een redactie overgeleverd in Druk, die volgens mijn nummering 264 paragrafen telt. Het was deze redactie die Von Richthofen koos voor zijn editie van deze tekst, met in de noten de afwijkingen van de J-redactie.⁴⁰ Deze J-redactie werd op zijn beurt voor het eerst in een moderne editie uitgegeven in de reeks *Altfrisische Rechtsquellen*.⁴¹ In het tweede deel van dit artikel zal ik een nieuwe editie van de D-redactie verzorgen naar het model van *Altfrisische Rechtsquellen*, dus met een heldere paragraafindeling en een vertaling.

Hoewel het bij de twee redacties van BBr ontegenzeggelijk om dezelfde tekst gaat, wijken ze nogal van elkaar af. Ik noemde reeds het verschil in het aantal bepalingen. Alhoewel er enige dubbelletten in beide teksten te vinden zijn, heeft de J-redactie een flink aantal bepalingen die niet in de D-redactie voorkomen. Bovendien zijn er 12 bepalingen in de D-redactie die niet in de J-redactie terug te vinden zijn, waarop ik zodadelijk terug zal komen. In het hiernavolgende zal ik aannemelijk maken, dat de J-redactie als primair ten opzichte van de D-redactie gezien moet worden. Dat de D-redactie een jongere bewerking van de J-redactie is, blijkt onder andere uit het feit dat er in D een systematisering heeft plaats gevonden. Dit komt bijvoorbeeld tot uitdrukking in het veelvuldig gebruik van paragraafkopjes. Zie verder Appendix 1 voor een concordantie van de J- en de D-redactie (geordend naar de eerste).

In BBr wordt gerekend met de zogenaamde Engelse penning, die gelijk was aan 6 ‘witte’ penningen of aan 17 ‘kleine’ penningen (*klena*). Verder wordt gerekend met een ‘groot’ (*grat*) van 2 Engelse penningen (of 12 ‘witte’ penningen, waarmee hij gelijk was aan de oude schelling), een schelling die 6 groten waard was (en daarmee zes keer zo veel als de oude schelling), een ons van 10 groten, een pond van 20 groten, een schild van 30 groten en een mark van 2 schilden of 60 groten.⁴² De J-redactie maakt het de onderzoeker in dezen gemakkelijk door in bepalingen J 1 (= D 1), 3 (= D 3), J 16 (= D 16), J 18 (= D 18), J 24 (= D 24), J 38 (= D 36–37) en J 162 (= D 146)⁴³ aanwijzingen te verschaffen voor het berekenen van de boetebedra-

40. Von Richthofen, *Friesische Rechtsquellen*, 462–475.

41. Buma en Ebel, *Westerlauwersches Recht I. Jus Municipale Frisonum*, 486–532.

42. Zie ook Henstra, *The Evolution of the Money Standard in Medieval Frisia*.

43. In dit artikel J [paragraafnummer] = J XXVIII,[paragraafnummer], en D [paragraafnummer] = D XIV,[paragraafnummer]. Met andere woorden: ik laat bij de verwijzingen naar de twee redacties van BBr de tekstnummers weg.

gen, bijvoorbeeld in J 1: *Alhijr in thisse botem ij panningen is en grata bi-reckenath* ‘In dit boeteregister wordt met een groot van twee penningen gerekend’. Telkens staan deze aanwijzingen uitsluitend in de J-redactie. Soms wordt er om duistere reden plots met afwijkende rekeneenheden gewerkt, wanneer er bijvoorbeeld in J 70 / D 68 (dus ook in de D-redactie!) wordt vermeld: *dat pond is hyr saun graet* ‘het pond is hier zeven groten’ (in plaats van 20).

De 236 gemeenschappelijke bepalingen in beide redacties – zie de concordantietabel in Appendix 1 – zijn lang niet altijd letterlijke parallellen. Vaak wijken de bewoordingen in meer of minder sterke mate van elkaar af. In diverse gevallen is er met de volgorde van enkele zinsdelen geschoven of ontbreken er zinsdelen in één van beide redacties. Een typerend voorbeeld is J 28: *And thrine blodresna mey ma gadria thi twam metadolghem and to eenre blodresna; mey ma tha vrgadria and byspanna, soe schel ther en mete helis fellis atwisch wessa*, dat zijn parallel heeft in D 32: *Ende tria bloedresena to twa metedulgen ende to eenre bloedresena mei ma da garia*. Het is duidelijk te zien dat het zinsdeel *mei ma (da) garia* ‘mag men (dan) samentrekken’ verschoven is, waarbij het aan de hand van dit voorbeeld alleen onmogelijk uit te maken is welke de correcte zinsvolgorde is. Mijns inziens is er in zeer veel gevallen geen sprake van goed of fout; de boeteregisters werden keer op keer met dit soort kleine nuanceverschillen opgetekend, en dit leidde slechts zelden tot aperte fouten. In het hierboven gegeven voorbeeld is de toevoeging uit de J-redactie over de voorwaarde voor het hoger taxeren van verschillende kleinere wonden (namelijk dat er een bepaalde afstand tussen moet zitten) in de D-redactie weggelaten. Dit verschijnsel komt vaker voor. Soms duikt de weggelaten toevoeging alsnog op in een bepaling enige paragrafen later, die hetzelfde onderwerp behandelt.

Bepalingen met dezelfde inhoud in de Oudwestfriesse boeteregisters strekken zich soms over één paragraaf uit in de ene redactie, terwijl ze in de andere twee of meer paragrafen beslaan. Dit heeft alles met de keuzes van de moderne editeur te maken. Ik heb getracht me in de editie van de D-redactie zoveel mogelijk aan de J-redactie te houden, maar soms gaf de tekst zelf aanleiding tot een andere keuze. Vaak had dit dan weer te maken met een iets andere woordkeuze of zinsindeling.

Er zijn nog andere verschillen tussen de twee redacties. Zo heeft de J-redactie in een aantal bepalingen opmerkingen over het aantal ontzweringseden, over de vraag of een vergriep *onbrinze* is ‘door de klager hard te maken middels een eed’, en de opmerking *dat dolch derto ti betane* ‘hierbij

komt nog de boete voor de wond zelf'. Dit verschijnsel is vooral duidelijk waar te nemen in J 119–155.

Een geval apart vormen de boetebedragen. Hierbij doen zich de volgende opties voor:

(1) de boetebedragen komen in de twee redacties overeen. Het komt 40 keer voor dat in parallelle bepalingen één van beide versies de bedragen geheel uitschrijft, terwijl de andere ze in Romeinse cijfers geeft. In het al dan niet uitschrijven van de bedragen vertonen de beide redacties overigens geen significante verschillen: in de J-redactie worden van de 353 vermeldingen van bedragen er 97 uitgeschreven, en in de D-redactie 84 van de 282. Dit betekent dat in de J-redactie 27% uitgeschreven wordt, en in de D-redactie 30%. In beide gevallen wordt de grote meerderheid van ongeveer 70% gevormd door bedragen die met Romeinse cijfers aangegeven zijn;

(2) de boetebedragen komen in parallelle bepalingen in beide redacties overeen, maar zijn niet in dezelfde muntsoort gegeven. Een goed voorbeeld is J 147 / D 132, waar de compensatie voor de verstuing van de elleboog in de J-redactie 16 groten bedraagt, en in de D-redactie 32 penningen. Aangezien zoals hierboven bleek de groot uit 2 Engelse penningen bedraagt, zijn de boetes in beide redacties gelijk;

(3) de boetebedragen in parallelle bepalingen komen niet overeen, terwijl de boetes met Romeinse cijfers aangegeven zijn;⁴⁴

(4) de boetebedragen in de twee redacties komen niet overeen, terwijl in een van de twee boeteregisters de boete met Romeinse cijfers aangegeven is, en in de ander uitgeschreven is;⁴⁵

(5) de boetebedragen in de twee redacties komen niet overeen, omdat de muntsoorten verschillen, terwijl de hoeveelheden wel dezelfde zijn.⁴⁶ Een voorbeeld is de boete voor het afrukken van de hoofdbedekking van een vrouw, die 16 penningen kost in J 223, en 16 groten in D 205;

(6) de boetebedragen in de twee redacties komen niet overeen, terwijl in een van de twee boeteregisters de boete met Romeinse cijfers aangegeven is, en in de ander uitgeschreven is, en bovendien niet in dezelfde muntsoort gegeven;⁴⁷

44. J 6 / D 6; J 9 / D 9; J 69 / D 75; J 88 / D 98; J 89 / D 94; J 96 / D 97; J 98 / D 91; J 161 / D 145; J 190 / D 170; J 193 / D 173; J 209 / D 186; J 211 / D 190; J 212c / D 193; J 213 / D 194; J 221 / D 203; J 257a / D 233; J 257b / D 234; J 261 / D 223; J 263 / D 212.

45. J 18 / D 18; J 34 / D 30; J 44 / D 43; J 245 / D 218.

46. J 223 / D 205; J 224 / D 206; J 259 / D 215.

47. J 44 / D 43; J 249 / D 225.

(7) de boetebedragen in de twee redacties komen niet overeen, terwijl beide boetes uitgeschreven zijn. Dit komt maar één keer voor.⁴⁸

In de gevallen waar de boetebedragen in de twee redacties niet overeen komen, is het natuurlijk zaak het correcte bedrag te achterhalen. Vaak kan in één van de andere Oudwestfrieze boeteregisters een parallel gevonden worden (het liefst natuurlijk meerdere), die één van beide redacties gelijk geeft. De gevallen waarin de D-redactie het niet bij het juiste eind heeft, zal ik in de noten bij de editie in het tweede deel van dit artikel geven. Soms ook blijkt de J-redactie een foutief bedrag te bevatten. Deze gevallen zal ik hier kort behandelen.

In J 34 wordt een verwonding in de hals beboet met een half pond = 20 Engelse penningen en in de parallelle bepaling, D 30, met 16 Engelse penningen. De meest exacte parallel elders in het Oudwestfrieze corpus is te vinden in BWI,⁴⁹ waar ook een boete van 16 penningen voor dezelfde verwonding berekend wordt. Het lijkt er dus op dat de D-redactie hier het juiste bedrag weergeeft.

In J 44 wordt de boete voor het naar buiten treden van de eerste botsplinter uit het hoofd op 4 schellingen (= 24 groten) gezet. De parallelle bepaling, D 43, heeft hier echter 32 groten. Hier moet de gehele groep bepalingen in ogenschouw genomen worden: er is immers nog een tweede en een derde botsplinter die naar buiten treedt (*forma, othera / lettera, thredda benis utgong*) (J 44, 45, 46 / D 43, 44, 45). In de J-redactie levert dit de reeks [4 schellingen = 24 groten] – 16 – 8 penningen op en in de D-redactie de reeks 32 – 16 – 8 penningen. Het lijkt erop dat de J-redactie per abuis de boete van 4 schellingen voor de botbreuk in de hersenpan in de voorafgaande bepaling (J 43) in J 44 herhaald heeft, aangezien de reeks die de D-redactie geeft (twee maal een halvering van het boetebedrag) er veel consistenter uit ziet.

Bij voorbaat suspect is het bedrag van 22 penningen dat in J 69 voor de *wlitewlemmelsa* ‘gezichtsverminking’ berekend wordt; gebruikelijk zijn immers veelvoud van 3, 8 of 12.⁵⁰ Het bedrag van 32 penningen dat in de parallelle bepaling D 75 wordt genoemd, ziet er aannemelijker uit, en andere parallellen⁵¹ versterken dat vermoeden.

48. J 77 / D 65.

49. A IVb,34.

50. His, *Das Strafrecht der Friesen*, 125.

51. U XXVII, 20 (= BFW); J XXIV, 56 (= BGr); A IVb,18 (= BWI).

Een probleem is de correcte boete voor het doorboren van een oor. In J 89 wordt deze op 17 groten gesteld, en in de parallel D 94 op 8 groten. Direct verwante bepalingen geven bedragen variërend van 16 tot 17 groten, zodat J hier waarschijnlijk het juiste bedrag heeft.⁵²

Opmerkelijk is een bepaling over het doorboren van de oorlel, waarvoor in J 91 / D 96 een boete van 5 groten berekend wordt. Deze bepaling heeft echter een doublet in J 100, waar hetzelfde vergrijp plots 4 groten kost, en dit bedrag komt (als 4 'oude' schellingen) ook voor in de drie meest verwante bepalingen.⁵³

Soms is er voor een bepaling in BBr geen parallel in de andere boeteregisters te vinden, en als de bedragen in de twee redacties dan van elkaar afwijken, is het meestal onmogelijk het juiste bedrag te herleiden. Dit geldt wellicht het sterkst voor het splijten van het oor, dat in BBr met de term *arklel* aangeduid wordt, een term die verder in het Oudfries corpus van boeteregisters niet voorkomt. In J 96 wordt dit vergrijp met 2 pond beboet, en in D 97 met 3. Welk bedrag het oorspronkelijke is, valt niet te achterhalen. Vlak daarop volgt een bepaling over een botbreuk in de neus, die in J 98 met 16 groten wordt beboet, en in D 91 met 15 groten. Alleen het feit dat veelvouden van 8 vaker voorkomen in de boeteregisters pleit ervoor dat de J-redactie de betere lezing heeft.

Een ander problematisch geval vormt de bepaling J 249 / D 225, waarin sprake is van de *liudwerdene* 'volksgeld', die in de twee redacties volledig afwijkend berekend wordt, namelijk in J 249 op 8 pond, 10 ons en 13 $\frac{1}{3}$ penning = 533 $\frac{1}{3}$ penning, en in D 225 op 17 $\frac{1}{2}$ ons - 2 penningen = 348 penningen. Gek genoeg kan dit bedrag voor de *liudwerdene* met een kleine afwijking ook gevonden worden in J 23 (D 23 noemt alleen de term *liudwerdene*), waar hij op 17 $\frac{1}{2}$ ons - 4 penningen = 346 penningen berekend wordt. De vergrijpen die met een *liudwerdene* beboet worden, zijn telkens ten eerste iemand in het water gooien zodat hij hemel noch aarde meer kan zien, of met handen of voeten de grond aanraken, of ten tweede iemand overheersen en hem een dag en een nacht in boeien geslagen vasthouden.⁵⁴

52. J XXIII,37 (= BFD): 16 groten; J XXIX,36 (= BLw): 34 Engelse penningen - 2 *klena* (= ong. 17 groten).

53. J XXIII,38 (= BFD); J XXIX,37 / U XXV,36 (= BLw).

54. Parallellen: U XXV,109 (= BLw); J XXIII,104 (= BFD); A IVc,29 (= BWI); U XXVI,83 (= BDg); U XXVIII,76/77 (= BWb); J XXV,62/63 (= BHm); J XXVI,4 (= BIw). Zie over de *liudwerdene* ook His, *Das Strafrecht der Friesen*, 236–238; Munske,

Tenslotte nog drie gevallen waarin D door exacte parallellen duidelijk gelijk krijgt. Ten eerste in J 209 / D 186, waar de *frashed thes lives* ‘het in gevaar brengen van het leven’ beboet wordt. In J 209 wordt de boete op 8 schellingen gefixeerd, en in D 186 op ‘3 penningen minder dan 24 schellingen’. Deze exacte bewoording wordt ook aangetroffen in de parallelle bepalingen die te vinden zijn in BWb, BDg en BHm.⁵⁵ Een vrouw van haar mantel of haar goud beroven kost volgens J 257b 11 ons, en volgens D 234 9 ons. De parallel in BGr geeft D gelijk.⁵⁶ Iemand bij de hals grijpen tenslotte, zodat hem de adem afgesneden wordt, kost volgens J 261 20 penningen, maar volgens D 223 slechts 10 penningen. Parallellen in BWb en BHm tonen aan, dat 10 penningen het juiste bedrag is.⁵⁷ Zoals gezegd zal ik de gevallen waarin J de beste lezing geeft waar het de boetebedragen betreft in de editie van de D-redactie in het tweede deel aangeven. Dan zal blijken dat de J-redactie veel vaker – ruim twee keer zo veel – een correcte lezing geeft dan de D-redactie.

In één geval hebben geen van beide redacties het hoogstwaarschijnlijk bij het juiste eind. In J 190 / D 170 wordt het afhakken van de pink tot aan de tweede knokkel beboet met respectievelijk 7 of 6 ons. In deze en de voorgaande paragrafen behandelt BBr hier heel nauwkeurig, en zonder parallel in de Oudwestfriese boeteregisters, het afhakken van de verschillende kootjes van de vingers, tot en met het verlies van de gehele vingers. Het is niet moeilijk om het systeem hiervan te doorgronden. Het bovenste lid, de eerste knokkel en de tweede knokkel kosten telkens 2 – 4 – 8 ons, en de boete voor het afhakken van de gehele vinger is voor de duim 12 ons, voor de wijsvinger 11, voor de middelvinger 10, voor de ringvinger 9 en voor de pink 8 ons. Waarschijnlijk is het feit dat de twee reeksen, dus 2 – 4 – 8 ons en 12 – 11 – 10 – 9 – 8 ons, in J 190 / D 170 en J 191 / D 171 bij elkaar kwamen, de reden waarom in de beide redacties een fout geslopen is, omdat dit betekende dat het afhakken van de pink tot aan de tweede knokkel nu even duur was als het afhakken van de gehele vinger. De schrijvers van beide redacties zagen dit dilemma waarschijnlijk naderen, en hebben toen de boete voor het afhakken van de pink tot aan de tweede knokkel iets verlaagd. Ieder heeft hierbij dan een iets andere beslissing genomen.

Der germanische Rechtswortschatz, §§198, 247, 248, 306; Sjölin, *Die ‘Fivelgoër’ Handschrift I*, 206.

55. U XXVIII,55 / J XXI,56 (= BWb); U XXVI,65 (= BDg); J XXV,45 (= BHm).

56. J XXIV,68.

57. U XXVIII,94 / J XXI,94 (= BWb); J XXV,83 (= BHm).

Tot slot nog iets over de relatie tussen de twee redacties van BBr. Een klein aantal bepalingen is uitsluitend in de D-redactie te vinden. Het betreft D 179, 226 en 202 (deze laatste betreft het bijzondere geval *nittascredene / miltascredene*, dat hieronder behandeld zal worden), en verder alleen D 253–256 en D 260–264, de allerlaatste paragrafen dus. Voor deze laatste paragrafen is een exacte parallel te vinden in BWI, namelijk respectievelijk A IVc,74–77 en A IVc,69–73. Een vergelijking tussen de D-redactie en BWI toont aan, dat BWI de oorspronkelijke tekst is, en de D-redactie secundair. A IVc,66–68 vormt namelijk één geheel met A IVc,69–71, daar in deze paragrafen achtereenvolgens de minste, middelste en ergste gewelddaden in Wonseradeel en daarna in Wymbritseradeel opgesomd worden. De D-redactie heeft deze bepalingen tot één serie gewelddaden samengevoegd, en noemt hier deze twee gebieden niet. Dat gebeurt wel in D 263–264 = A IVc,72–73. De redactie van deze groep bepalingen in BWI is dus oorspronkelijker dan die in de D-redactie van BBr. Het volgende scenario wordt nu denkbaar: De D-redactie heeft als legger een variant van de J-redactie gehad waarin de bepalingen die nu in J ontbreken (D 179, 226) nog aanwezig waren, en heeft daarna aan het einde negen bepalingen uit BWI (of een gezamenlijk voorbeeld) toegevoegd. Aangezien in het gehele BBr alleen in deze bepalingen Wymbritseradeel wordt genoemd, kan daarmee definitief de toeschrijving van BBr aan dit gebied uitgesloten worden.

3. De positie van de Bireknade Bota binnen de Oudwestfriesse boeteregisters

Dat het bij BBr om een verzameltekst gaat, wordt al lang vermoed.⁵⁸ Er zijn verschillende tekenen die hierop wijzen. In de eerste plaats is er het bovengemiddelde aantal bepalingen. Ten tweede is de tekst opgenomen in de incunabel Druk. In een recent artikel over de ideologische functie van de Oudfriesse handschriften zegt Thomas Johnston dat Druk als een naslagwerk bedoeld was.⁵⁹ Aangezien BBr hierin als enige boeteregister opgenomen is, zou *a priori* vermoed kunnen worden dat het niet om een marginale tekst gaat.

Er zijn ook andere, meer inhoudelijke aanwijzingen dat de schrijver van BBr materiaal uit verschillende boeteregisters bijeen gebracht heeft. Een vergelijking met de andere overgeleverde Oudwestfriesse boeteregisters

58. Zie bijvoorbeeld His, *Das Strafrecht der Friesen*, 11.

59. Johnston, 'Old Frisian Law', 206.

toont aan dat bepalingen in BBr soms alleen in de groep BWb, BHm en BDg (en BIw) een parallel hebben, soms alleen in de teksten BWl of BFW, en heel vaak in de groep BLw, BFD en BGr. Wanneer het aantal parallellen met BBr wordt afgezet tegen het totaal aantal bepalingen in de verschillende boeteregisters, komen daar de volgende percentages uit.⁶⁰ De grootste overeenkomsten vertoont BBr met BLw, BFD en BFW: respectievelijk 87%, 87% en 86% van de bepalingen in deze boeteregisters heeft een parallel in BBr. De groep BDg, BWb en BHm vertoont een niet geheel homogeen beeld: respectievelijk 58%, 62% en 75% van de bepalingen in deze boeteregisters heeft een parallel in BBr. Het BWl heeft 75% van zijn bepalingen gemeenschappelijk met BBr. In tegenstelling tot wat Hofmann stelde,⁶¹ heeft BBr niet het grootste gedeelte van de bepalingen van BGr overgenomen, maar slechts 50%.

Wat uit het bovenstaande naar voren komt, is de grote onderlinge afhankelijkheid tussen de verschillende Oudwestfrieze boeteregisters. Sommige bepalingen in BBr komen in bijna elk ander boeteregister voor. Ik denk dat de ongeveer 1925 bepalingen die alle Oudwestfrieze boeteregisters samen bevatten tokens zijn voor ongeveer 400 à 500 types. Met andere woorden, elke afzonderlijke bepaling komt waarschijnlijk gemiddeld 4 tot 5 keer in de Oudwestfrieze boeteregisters voor.⁶² Het komt dus niet zo vaak voor dat een bepaling uit BBr een parallel heeft in slechts één ander boeteregister. Het is opvallend dat dit een aantal keer voorkomt voor BWl, waarbij het dan telkens bepalingen uit de c-sectie van deze tekst betreft (A IVc). Toekomstig onderzoek zal hopelijk de relatie tussen dit intrigerende boeteregister en de andere Oudwestfrieze boeteregisters verhelderen. Overigens heeft BBr 71 bepalingen waarvoor geen parallellen te vinden zijn in de andere boeteregisters. Het betreft 70 bepalingen in de J-redactie en 39 in de D-redactie. Maken deze bepalingen misschien deel uit van het oorspronkelijke boeteregister van de Vijf Delen, dat verder niet in een afzonderlijke redactie is overgeleverd?

60. Ik heb deze percentages berekend aan de hand van het aantal parallellen met de bepalingen in BBr, en dus niet aan de hand van het aantal verschillende bepalingen per boeteregister die een parallel vinden in BBr. De keuze die ik gemaakt heb heeft opnieuw te maken met het fenomeen dat bepalingen zich niet altijd over hetzelfde aantal paragrafen uitstrekken.

61. Hofmann, 'Zu der neuen Ausgabe', 349.

62. Mijn onderzoek is op dit moment nog niet zover gevorderd dat ik reeds over de definitieve cijfers beschik.

Voor een aantal van de bepalingen in BBr die geen parallellen hebben in de andere boeteregisters, is elders in het Oudwestfries corpus een parallel te vinden, en wel in het 11e en 14e Landrecht in J en in het 12e Landrecht in D. Ten eerste de meest ongecompliceerde parallel. In J 37 (niet in de D-redactie) wordt een extra boete geheven op geweldplegingen die op een zondag of op een paar andere heilige dagen plaatsvinden. De enige parallel voor deze bepaling is te vinden in het 14e Landrecht in de J-redactie.⁶³ Voor een grote afhankelijkheid tussen deze twee teksten pleit verder dat hier twee speciale soorten eden genoemd worden, namelijk een eed op de reliquiën (*witheth*) en de zogenaamde ‘goedereneed’ (*fiaeth*). Deze eden komen binnen de boeteregisters alleen in de Oudoostfriesse teksten voor en daarnaast alleen in deze bepaling in BBr. Bovendien komt de goedereneed in het hele handschrift J alleen voor in deze twee bepalingen, dus in BBr en in het 14e Landrecht.

Ten tweede is er een groep bepalingen die overeenkomsten vertoont met het 11e Landrecht in J en het 12e Landrecht in D. Het gaat hier om bepalingen met betrekking tot schade die veroorzaakt wordt door vee, minderjarige kinderen, knechten, meiden en echtgenotes, kortom door levende wezens die onder de voogdij of de macht van een eigenerfde boer vielen, of schade die de boer zelf *uterbek* ‘achter de rug langs’ (i.e. ongewild) had toegebracht. Het hoofdgedeelte van de bepaling in de b-sectie van het 11e Landrecht⁶⁴ vindt een parallel in J 266 / D 239, terwijl de slotopmerking van deze b-sectie over de getuigenis door zeven burens terug te vinden is in J 270 / D 244. De c-sectie van het 11e Landrecht⁶⁵ gaat over het in de brand vliegen van een boerderij door toedoen van een hond, kat, knecht, maagd of minderjarig kind en het daardoor mede afbranden van de boerderij van de burens. Deze bepaling is terug te vinden in J 279 / D 252. De a-sectie van het 11e Landrecht in J komt min of meer overeen met het 12e Landrecht in D, en met J 276, 278 / D 249, 251 van BBr. De bepaling die tussen deze twee bepalingen in BBr staat is een opmerkelijke. Hij is geheel gesteld in het Latijn en luidt: *Intellige de puero dolo capace quia pupillo et furioso subuenitur in maleficiis, quia facultatem deliberandi non habent quoniam reus constitueretur qui nescit quid facit.*⁶⁶ De parallel voor deze tekst is te vinden in het Latijnse commentaar dat op het 12e Landrecht in D volgt. Ik

63. J VIII,14.

64. J VIII,11b

65. J VIII,11c

66. J 277 / D 250. Hier is de D-redactie geciteerd.

geef hier de tekst van het 12e Landrecht in D met het Latijnse commentaar naar het Utrechtse exemplaar:⁶⁷

Dat toelfte landriucht is: haetso tusch deth ieftha hoof ieftha hona eetsel ieftha onieriga kynd ieftha mannes wyf, ieftha wrbeck deth mitter hand ieftha oder onwitenda deda, ief hyt onda helligem bringha wil dattet hem were onuilla ende onwald, soe schil ma hit al beta mit haluer bota ende neen ferd da lioden ner da frana.

Unieriga kynd. Intellige de puero doli capace quia pupillo et furioso subuenitur in maleficiis quia facultatem deliberandi non habent quoniam ergo reus constituitur qui nescit quid facit [X. 5, 23, 2]
⁶⁸
 ...

Dat er relaties waren tussen de boeteregisters en de Landrechten was al door Hofmann en Algra opgemerkt.⁶⁹ Uit het bovenstaande voorbeeld blijkt dat een Latijns commentaar op een Landrecht, afkomstig uit de Romeins-canonieke decretalen, in BBr terechtgekomen is. Dit kan andere informatie opleveren over het voorbeeld dat voor het maken van D gebruikt is. Het lijkt er immers op dat er al langer een van Latijns commentaar voorziene Oudfriese tekst van de Keuren en de Landrechten bestond, die niet speciaal voor D samengesteld was. Het zegt ook iets over het milieu waarin deze teksten (hier dus de boeteregisters en de Landrechten) gerecipieerd en gereproduceerd werden, namelijk een milieu waarin men vertrouwd was met het Romeinse en canonieke recht.

67. Universiteitsbibliotheek van Utrecht; UB J oct. 1112 Rariora.

68. 'Het twaalfde Landrecht luidt: wat er ook geschiedt door toedoen van een tand of een hoof of de spoor van een haan of een minderjarig kind of de echtgenote van een man of wat hij ook zelf ongewild doet, dat zal met een halve boete gecompenseerd worden, als de man zweert dat het tegen zijn wil en buiten zijn macht gebeurd is. En de man hoeft geen vredegeld aan de gemeente noch aan de frana te betalen.
 Minderjarig kind. [Latijns commentaar:] Begrijp met betrekking tot een knaap die in staat is tot het toebrengen van schade, dat een jongeling en een dolleman te hulp moeten worden gekomen bij misdaden, omdat zij het vermogen tot overdenken niet bezitten, aangezien er (g)een rechtzaak kan plaatsvinden tegen iemand die niet weet wat hij doet ... [X. 5, 23, 2]'

69. Hofmann, 'Zu der neuen Ausgabe', 349; Algra, *Zeventien Keuren en Vierentwintig Landrechten*, 413n.135.

4. De relatie tussen BBr en het Algemene Boeteregister (BAg)

Hofmann heeft zich, zoals al gezegd, vooral bezig gehouden met het cluster BLw, BFD en BGr. Het was met name het karakter van de laatste tekst dat zijn belangstelling had gewekt. BGr is in drie redacties overgeleverd; twee maal in een korte versie aan het einde van de twee redacties van BLw (J XXIX en U XXV), en één maal in een lange versie (J XXIV), die in J direct op BFD (J XXIII) volgt. Hofmann neemt aan, dat BGr met zijn geringe aantal van slechts 74 bepalingen in de lange versie niet als zelfstandig boeteregister gezien moet worden, maar als een toevoeging op BFD en BLw.

Met betrekking tot de relatie tussen deze drie teksten (BLw, BFD en BGr) doet zich een probleem voor dat Hofmann zelf ook niet goed weet op te lossen. Op grond van een fout in de berekening van een bepaald boetebedrag, dat volgens hem door BFD uit BLw is overgenomen, komt hij tot de conclusie dat BFD uit BLw ontstaan moet zijn. In BFD worden namelijk de meeste boetebedragen omgerekend naar groten, en in J XXIII,⁸³ is het foutieve 8 penningen en 4 ons = 88 penningen omgerekend naar het eveneens foutieve 7 groten = 84 penningen. Hofmann toont echter op grond van verschillende parallelle bepalingen aan dat het correcte bedrag hier 8 penningen en 14 ons = 288 penningen moet zijn. De zinsnede *fiortene ensa* is dus verminkt tot *fior ensa*. Hofmann verwerpt de mogelijkheid dat *vij grata* in J XXIII,⁸³ een verschrijving is van het correcte **xxiiij grata* (24 groten = 288 penningen), en neemt daarbij voor lief dat 7 groten niet exact 88, maar slechts 84 penningen oplevert. Hij neemt aan dat BFD deze bepaling heeft overgenomen uit BLw, waar dezelfde fout (4 ons in plaats van 14 ons) in de parallelle bepaling J XXIX,⁸⁷ te vinden is, en neemt op grond hiervan aan, dat BFD uit BLw is ontstaan.⁷⁰

Deze conclusie maakt de zaken er echter niet eenvoudiger op. De versie van BGr (J XXIV) die op BFD (J XXIII) volgt, is namelijk langer en oorspronkelijker dan de versie die aan het einde van BLw (J XXIX / U XXV) staat. In BLw beslaat het BGr slechts 30 (in de U-redactie) dan wel 31 (in de J-redactie) bepalingen. Dat de lange redactie van 74 bepalingen en niet de korte de oorspronkelijke is, toont Hofmann aan op grond van een aantal ontleningen uit het Oudoostfriesse 'Algemene Boeteregister' (BAg) die in BGr te vinden zijn. Zo blijkt met name de groep J XXIV,^{20–42} (met uitzondering van J XXIV,³³) uit BAg te stammen. De korte versies van BGr (J XXIX,^{136–166} en U XXV,^{135–164}) hebben slechts voor J XXIV,^{20–32}

70. Hofmann, 'Zu der neuen Ausgabe', 343–345.

parallelle, en niet voor het tweede gedeelte van deze groep, J XXIV,33–42. Op dit punt treedt ook BBr in de arena, want hierin zijn wel parallelle voor J XXIV,20–42 te vinden. Bovendien is een bepaling met *also stor* ‘net zo veel’ in de korte versie van BGr op een verkeerde plek terecht gekomen, zodat de verwijzing nu op het verkeerde boetebedrag slaat.⁷¹ Hofmanns bevindingen met betrekking tot de onderlinge relatie tussen de twee versies van BGr lijken mij correct, maar dit maakt de relatie tussen BFD en BLw wel erg ingewikkeld: BLw zou primair zijn ten opzichte van BFD, maar de versie van BGr die op BFD volgt is weer oorspronkelijker dan degene die op BLw volgt. Zoals gezegd weet Hofmann zelf ook niet goed raad met dit probleem.

Zonder de illusie te hebben het hierboven geschetste raadsel op te kunnen lossen, hoop ik een bijdrage aan de discussie te leveren door hieronder aan te tonen dat het door Hofmann geschetste beeld van BGr enige aanpassing behoeft. Hofmann gaat er namelijk van uit dat de ontleningen aan BAg via BGr in het Oudwestfries corpus terecht zijn gekomen. Mijn onderzoek naar BBr heeft echter nog meer ontleningen aan BAg aan het licht gebracht, zoals uit Appendix 2 blijkt. Ten eerste zijn er in BBr ontleningen aan BAg te vinden die niet in BGr opgenomen zijn en die in geen enkel ander Oudwestfries boeteregister voorkomen. Het betreft hier een groep bepalingen die alleen in de J-redactie van BBr te vinden is, en die zich aan het einde van de tekst bevindt.⁷² Ten tweede staan er in BLw, dus niet in het gedeelte dat de korte versie van BGr beslaat, ook enkele bepalingen die aan BAg ontleend zijn, en die geen parallel in BGr, noch in BBr hebben.⁷³ Deze bepalingen zijn ook te vinden in BFD, maar in een kwalitatief slechtere redactie ten opzichte van het origineel.⁷⁴ Tenslotte zijn er twee bepalingen in BGr die geen parallel hebben in BBr, maar die wel in de korte versie van BGr in BLw te vinden zijn.⁷⁵ Hieronder zal ik me bezig houden met de vraag of het mogelijk is de Oudwestfries ontleningen aan één van de overgeleverde redacties van BAg te koppelen. Voor nu kan opgemerkt worden dat noch BBr, noch BLw, noch BGr zich aan de volgorde van BAg houden (in geen van de overgeleverde redacties), zodat aan de hand hiervan geen uitspraken kunnen

71. Hofmann, ‘Zu der neuen Ausgabe’, 349–350.

72. J 284–302, met uitzondering van J 299 en 300.

73. J XXIX,126, 127, 129 / U XXV,125, 126, 128.

74. J XXIII,120, 122. Dit zou dus tevens opgevat kunnen worden als een extra aanwijzing dat BLw inderdaad als voorbeeld voor BFD heeft gediend, of in elk geval dat BLw origineler is dan BFD.

75. J XXIV,28, 29 / J XXIX,161, 162 / U XXV,159, 160.

worden gedaan met betrekking tot een primaat van een van deze boeteregisters. Wel blijkt dat de ontleningen aan BAG in de D-redactie van BBr veel meer verspreid zijn over de gehele tekst, terwijl ze in de J-redactie veel dichter bij elkaar gebleven zijn, net als in BGr. Dit is overigens een extra ondersteuning van de conclusie dat de D-redactie secundair is ten opzichte van de J-redactie.

Alvorens de ontleningen aan het BAG nauwkeuriger te bekijken en te zien of het mogelijk is ze aan één van de overgeleverde redacties van BAG te koppelen, wil ik kort de ontleningen aan een ander Oudoostfries boeteregister aan de orde stellen die in BBr en in BLw te vinden zijn. Het gaat hier om het ‘Emsingoër Boeteregister’ (BEm). De relatie tussen de Oudwestfriesse boeteregisters en BEm werd ook al opgemerkt door His⁷⁶ en Munske.⁷⁷ Ten eerst is in BBr een drietal bepalingen te vinden waarin bepaalde condities van de handen en de voeten worden besproken.⁷⁸ Voor het niet langer kunnen functioneren van deze ledematen worden de voor het BEm zo typische termen *krawelkrum* ‘krom als een haak’, *griplam* ‘niet meer kunnende grijpen’ en *strikhalt* ‘slepend, lam bij het lopen’ gebruikt. Deze termen komen buiten BEm niet voor, behalve dus in BBr. Het feit dat deze bepalingen in BBr vlak na elkaar te vinden zijn, bevestigt het vermoeden dat het hier om een ontlening aan BEm gaat. Niet specifiek Emsingoër, maar wel Oudoostfries is tenslotte de term *sinkele* ‘blijvende kaalheid’.⁷⁹

Tenslotte wil ik kijken of het mogelijk is te achterhalen met welke redactie van BAG de ontleningen in BBr, BLw en BGr de meeste overeenkomsten vertonen, en of het mogelijk is iets te zeggen over de manier waarop deze ontlening heeft plaatsgevonden. In tegenstelling tot Munske, die van mening is dat het niet mogelijk is om de ontleningen in het Oudwestfriesse corpus aan één bepaalde redactie van BAG toe te schrijven,⁸⁰ denk ik dat de ontleningen een aantal kenmerken dragen die een dergelijke toeschrijving wel degelijk mogelijk maken. Munske merkte al op dat men in het verleden aan een ontlening aan de Riustringer redactie (R-redactie) heeft gedacht,⁸¹ en ik meen daarvoor nieuwe aanwijzingen te hebben gevonden.

76. His, *Das Strafrecht der Friesen*, 295.

77. Munske, *Der germanische Rechtswortschatz*, §226 (p. 151), 292 (p. 201/202).

78. J 166, 167, 168 / D 174, 175, 178.

79. J XXIX,132 / U XXV,131 = J XXIV,9. Bovendien volgt deze bepaling direct op de ontleningen aan BAG die in BLw te vinden zijn (zie appendix 2).

80. Munske, *Der germanische Rechtswortschatz*, §§287–289 (p. 189–196).

81. Munske, *Der germanische Rechtswortschatz*, §288 (p. 194).

Een vergelijking tussen de verschillende redacties van BAg levert drie bepalingen op die uniek zijn voor de R-redactie. Twee daarvan duiken op tussen de ontleningen aan BAg in het Oudwestfries materiaal, te weten de bepaling dat de boetes voor de drie graden van de *swimslek* ‘slag die bewusteloosheid veroorzaakt’, de *erthfel* ‘slag die iemand op de grond doet vallen’ en de *wapeldepene* ‘het in het water gooien van iemand’ even hoog zijn, alsook de bepaling dat verwondingen die met tanden, een mes of andere scherpe wapens zijn toegebracht dubbel beboet worden.⁸²

Er zijn nog meer aanwijzingen. In BAg kan een beschadiging van de rug-gengraat (*walduwaxe*) een tweetal bijverschijnselen opleveren, namelijk een verslechtering van de vijf zintuigen en de zogenaamde elf *wenden*; zaken zoals niet meer op het paard en in de wagen kunnen zitten en niet goed meer bij de echtgenote kunnen presteren. In de Oudwestfriesse boeteregisters worden deze *wenden* genoemd als bijverschijnselen van een klap op het hoofd die doofheid veroorzaakt. In de redacties van BAg verschillen deze *wenden* enigszins van elkaar. De *wenden* die in de Oudwestfriesse boeteregisters genoemd worden, gaan in elk geval niet terug op de Hunsingoër redactie (H-redactie), omdat deze ‘op het schip en op het ijs’⁸³ heeft, waar de R-redactie en de Emsingoër redactie (E-redactie) net als de Oudwestfriesse versies ‘thuis en in de kerk’⁸⁴ hebben.

Een nog sterkere vingerwijzing in de richting van de R-redactie van BAg is het feit dat in BGr en in de versies in BLw, maar niet in BBr, de Latijnse termen voor de vijf zintuigen worden opgesomd: *visus, auditus, gustus, odoratus, tactus*, terwijl dit uitsluitend in de R-redactie van BAg ook gedaan wordt (en bovendien in precies dezelfde volgorde).⁸⁵

Een laatste vraag die in elk geval behandeld moet worden, maar vooralsnog niet kan worden beantwoord, is of de ontleningen aan BAg in één keer plaatsvonden, of in verschillende fasen. Munske houdt het laatste voor niet

82. R1 V,72 [11a]: *Thre swimsleka and thre irthfalla and thria wapuldepena en bote and en riucht and al iuin diore.* en R1 V,97 [19]: *Sa hwasas fiucht mith tuske tha mith saxe ieftha mith skaduwepe, thet skil ma twibete beta.* De cijfers tussen rechte haken geven de paragraafnummers aan volgens Buma en Ebel, *Das Rüstringer Recht*. Omdat de manier van het nummeren van de paragrafen van de boeteregisters waarvoor Buma en Ebel in dit deel van *Altfriesische Rechtsquellen* gekozen hebben niet doorgezet is in de editie van de andere boeteregisters, en omdat dit het moeilijk maakt snel te zien of een reeks bepalingen al dan niet op elkaar aansluit, heb ik een doorlopende nummering toegevoegd in mijn elektronische corpus van boeteregisters.

83. H XIV,39: *en skipe ni uppa gleda ise.*

84. R1 V,54 [8b]: *an huse ni an godishuse*, en bijna identiek in E1 VI,69.

85. J 227 / D 211: zie Appendix 2 voor de parallellen in BGr, BLw en BAg.

onwaarschijnlijk en overweegt bovendien mondelinge overlevering.⁸⁶ Hier-
tegen pleit het feit dat al het materiaal aan de R-redactie ontleend lijkt te
zijn. Bovendien doet het feit dat in BGr de Latijnse termen voor de vijf zin-
tuigen genoemd worden *a priori* vermoeden dat er geen mondelinge overle-
vering in het spel is.⁸⁷ Wat echter verschillende fasen van ontlening aanne-
melijk maakt, is de term *miltascredene* ‘het snijden van de milt’ die in BGr
en de D-redactie van BBr te vinden is (en nergens anders in de Oudfriese
boeteregisters!).⁸⁸ Het betreft hier hoogstwaarschijnlijk een verschrijving
van *nittascredene* ‘het snijden van het darmnet’ in BAg.⁸⁹ Het opmerkelijke
is dat de J-redactie van BBr een bepaling met *miltascredene* mist op de plek
waar de meeste parallellen met BGr te vinden zijn, maar dat de J-redactie
wel *nittascredene* heeft in de groep ontleningen J 284–302, namelijk in J
302. Als de bepaling met *miltascredene* inderdaad is weggefallen in de J-
redactie (en op grond van de parallel in de D-redactie, D 202, zou
aangenomen kunnen worden dat deze er wel geweest is) is er sprake van een
tweemalige ontlening aan BAg, die dus zou wijzen op verschillende fasen
van ontlening.

Er zijn nog twee andere gevallen te vinden van een dergelijk mogelijk
doublet in de J-redactie van BBr. Ik noemde hierboven al de zogenaamde elf
wenden. Deze zijn in J 58 / D 54 te vinden (althans, negen van de oorspron-
kelijke elf), zoals reeds gezegd als bijverschijnsel bij een slag op het hoofd.
In J 288 (a en b) vinden we de oorspronkelijke verwonding van de ruggen-
graat, zoals die in BAg te vinden is, compleet met de verslechtering van de
vijf zintuigen en de elf *wenden* als bijverschijnselen, hier echter nog sterker
gereduceerd, zodat er slechts vier genoemd worden. Een tweede geval is het
extra hoog beboeten van verwondingen aan (de vingers van) de rechterhand
vanwege de ‘bezwering van de duivel’, die daarmee uitgevoerd diende te
worden. In BAg gaat het hier om de middelste drie vingers van de rech-
terhand.⁹⁰ In J 192 / D 172 wordt het verlies van de gehele rechterhand
hoger beboet wegens de zegening tegen de *quade ghaest* ‘kwade geest’. In
het tweede cluster (J 293) is sprake van een drie maal zo hoge boete voor

86. Munske, *Der germanische Rechtswortschatz*, §288 (p.195–196).

87. Meer dan een vermoeden kan dit op dit moment niet zijn, omdat zoveel aspecten van de
overlevering van de Oudfriese boeteregisters (en de andere Oudfriese bronnen) nog on-
opgehelderd zijn.

88. D 202: zie appendix 2 voor de parallel in BGr en in BAg.

89. Munske, *Der germanische Rechtswortschatz*, §288 (p.193).

90. R1 V,67(9m) en E1 VI,85. Deze bepaling komt in de H-redactie niet voor: nog een ex-
tra aanwijzing dat de ontlening in elk geval niet via deze redactie verlopen is.

het verlies van de vingers van de rechterhand, wegens de bezwering van de *diwel* ‘duivel’. Het patroon dat in deze gevallen te ontdekken valt, is dat de ontleningen aan BAg in wat ik voor het gemak even de kern van BBr noem, nogal wat bewerking hebben ondergaan, terwijl die uit de groep J 284–302 veel directer zijn. Het voorkomen, tenslotte, van het bijverschijnsel *abel and incepta* ‘littekenweefsel dat hoger of dieper dan de rest van de huid ligt’ zowel in J 225 / D 207 als in J 297 valt moeilijker als argument voor fasen van ontlening te gebruiken, daar deze bepaling ook meerdere keren in BAg zelf voorkomt.

5. Conclusie

Hofmann sprak aan het einde van zijn artikel de wens uit dat zijn werk uit zou nodigen tot meer onderzoek naar de Oudwestfrieze boeteregisters, dat zijn bevindingen zou bevestigen en aanvullen, of misschien ook bijstellen.⁹¹ Met dit artikel is aan die wens tegemoet gekomen. Inderdaad zijn de uitkomsten van Hofmann deels bevestigd, deels aangevuld, en deels bijgesteld. In de eerste plaats is met betrekking tot BBr aannemelijk gemaakt dat het hier om een verzameltekst gaat. Dienden de omvang van de tekst en het feit dat hij in de incunabel Druk is opgenomen *a priori* als aanwijzingen, het feit dat er parallellen met grote delen van alle Oudwestfrieze boeteregisters bleken te zijn, terwijl deze uit minstens twee redelijk gescheiden teksttradities bestaat, bevestigt deze veronderstelling. Ten tweede bleek de D-redactie van BBr secundair ten opzichte van de J-redactie. Verder is er een verband tussen de boeteregisters en enkele van de 24 Landrechten aangetoond. Een Latijns commentaar op het 12e Landrecht (in de D-redactie), afkomstig uit de decretalen, heeft zijn weg gevonden naar BBr. Tenslotte is er de relatie met BAg. Dit punt vormt een onderdeel van het grotere vraagstuk naar de verspreiding van bepaalde klassieke Oudfrieze teksten, waarvan BAg er één is. Op dit punt ook blijken de bevindingen van Hofmann enige bijstelling te behoeven. Deze ging ervan uit dat de ontleningen aan BAg via BGr in de Oudwestfrieze boeteregisters terecht waren gekomen. Hierboven is echter gebleken, dat zowel BBr als BLw ontleningen aan BAg bevatten, die niet in één van de andere twee boeteregisters te vinden zijn. De ontleningen aan BAg in het Oudwestfrieze corpus blijken dus hun oorsprong te vinden in een groep boeteregisters die een nauwe onderlinge verwantschap vertonen en uit

91. Hofmann, ‘Zu der neuen Ausgabe’, 358.

aan elkaar grenzende gebieden stammen. Tenslotte bleek dat de ontleningen aan BAg in het Oudwestfries corpus hoogstwaarschijnlijk afkomstig zijn van (een verwant van) de R-redactie. Waarom voor juist deze redactie gekozen is en hoe hij in Westerlauwers Friesland terecht gekomen is, alsmede de vraag hoe de boeteregisters in middeleeuws Friesland gefunctioneerd hebben, zijn zaken die hopelijk in de toekomst opgehelderd zullen worden.

Universiteit Leiden
Opleiding Engels

AFKORTINGEN

- BAg = Algemeen (Oudoostfries) Boeteregister (R1 V; R1 XIV; H XIV; E1 VI; F X) (Munske: A.B.)
- BBr = *Bireknade Bota* / Boeteregister van Wonseradeel en de Vijf Deelen (D XIV; J XXVIII) (Munske: B 5 Dele)
- BDg = Boeteregister van Dongeradeel (U XXVI) (Munske: Dg. B.)
- BEm = Emsingoër boeteregister (E1,VII; E2,III; E3,I) (Munske: Ems. B.)
- BFD = Boeteregister van Ferwerderadeel en Dongeradeel (J XXIII) (Munske: FwDg. B.)
- BFW = Boeteregister van Franekeradeel en Wonseradeel (U XXVII) (Munske: FW. B.)
- BGr = Boeteregister van de *grandscriwer* (J XIV; J XXIX,136–171; U XXV,135–177) (Munske: Gw. B.)
- BHm = Boeteregister van de Hemmen (J XXV) (Munske: Hm. B.)
- BIr = Interregionaal Boeteregister (J XXVII; U XVIII; FS IV) (Munske: Interr. B.)
- BIw = Interregionaal Boeteregister ‘Van Walddethum’ (J XXVI; J XXI,118–120)
- BLw = Boeteregister van Leeuwarderadeel (U XXV; J XXIX) (Munske: Lw. B.)
- BWb = Boeteregister van Wymbritseradeel (U XXVIII; J XXI) (Munske: Wb. B.)
- BWl = Westerlauwers Boeteregister (A IV) (Munske: Ay. B.)

BRONNEN EN LITERATUUR

- Algra, N.E., *Zeventien Keuren en Vierentwintig Landrechten* (2e dr.; Doorn 1992).
- Berkel, G. van, en K. Samplonius, *Nederlandse plaatsnamen. De herkomst en betekenis van onze plaatsnamen* (Utrecht 1995).
- Buma, W.J. en W. Ebel (eds.), *Das Rüstringer Recht*. Altfriesische Rechtsquellen 1 (Göttingen 1963).
- Buma, W.J. en W. Ebel (eds.), *Das Emsiger Recht*. Altfriesische Rechtsquellen 3 (Göttingen 1967).
- Buma, W.J. en W. Ebel (eds.), *Das Hunsingoer Recht*. Altfriesische Rechtsquellen 4 (Göttingen 1969).
- Buma, W.J., 'De oplossing fan in rjochtsfilologysk riedsel? Oer *grandeboek*, *grandskrivere* en *granderagrytman*', in: W.J. Buma *et al.* (red.), *Bydragen wijd oan de neitins fan Mr. M.G. Oosterhout (1920–1970)*. *Us Wurk* 21–22 (Groningen 1972–73) 7–18.
- Buma, W.J. en W. Ebel (eds.), *Westerlauwerssches Recht I. Jus Municipale Frisonum*. 2 dln. Altfriesische Rechtsquellen 6 (Göttingen 1977).
- Buma, W.J., P. Gerbenzon en M. Tragter-Schubert (eds.), *Codex Aysma: die altfriesischen Texte* (Assen/Maastricht 1993).
- Buma, W.J., *Vollständiges Wörterbuch zum westerlauwersschen Jus Municipale Frisonum* (Leeuwarden 1996).
- Gerbenzon, P., *et al.* (eds.), *Fryske stikken út Codex Furmerius. In rige foarstúdzjes fan Grinzer en Uterter frizisten*. *Estrikken* 33/34 (Groningen s.a. [1963]).
- Henstra, D.J., *The Evolution of the Money Standard in Medieval Frisia. A Treatise on the History of the Systems of Money of Account in the Former Frisia (c. 600 – c. 1500)* (Groningen 2000).
- His, R., *Das Strafrecht der Friesen im Mittelalter* (Leipzig 1901).
- Hofmann, D., 'Zu der neuen Ausgabe und Übersetzung der altfriesischen Handschrift 'Jus Municipale Frisonum'. Mit Untersuchungen zur Textgeschichte der westerlauwersschen Bußtaxen', *It Beaken* 41 (1979) 337–358.
- Holthausen, F., en D. Hofmann, *Altfriesisches Wörterbuch* (2e dr.; Heidelberg 1985).
- Johnston, T.S.B., 'Old Frisian Law and the Frisian Freedom Ideology: Text and Manuscript Composition as a Marketing Device', in: R.H. Bremmer Jr., T.S.B. Johnston en O. Vries (red.), *Approaches to Old Frisian Philology* (Amsterdam, Atlanta/GA en Groningen 1998) 179–214.

- Munske, H.H., *Der germanische Rechtswortschatz im Bereich der Missetaten. Philologische und sprachgeographische Untersuchungen. I. Die Terminologie der älteren westgermanischen Rechtsquellen* (Berlin/New York 1973).
- Richthofen, K. von, *Friesische Rechtsquellen* (Berlin 1840).
- Siems, H., *Studien zur Lex Frisionum* (Ebelsbach 1980).
- Sipma, P. (ed.), *Oudfriesche Oorkonden I-III. Oudfriesche Taal- en Rechtsbronnen 1/3* (Den Haag 1927-41).
- Sjölin, B. (ed.), *Die 'Fivelgoer' Handschrift I-II. Oudfriesche Taal- en Rechtsbronnen 12/13* (Den Haag 1970-75).
- Vries, O., 'Metodyk Aldfryske tekstútjeften', in: A. Dykstra en R.H. Bremmer Jr. (red.), *In skiednis fan 'e Fryske taalkunde* (Leeuwarden 1999) 95-110.

Appendix 1: Concordantielijst BBr (J,XXVIII-D,XIV)

J,XXVIII	D,XIV	doubl J	doubl D
1	1		
2	2		
3	3		
4	4		
5	5		
6	6		
7	7		
8	8		
9	9		
10	10		
11	11		
12	12		
13	13		
14	14		
15	15		
16	16		
17	17		
18	18		
19	19		
20	20		
21	21		
22	22		
23	23		
24	24		
25	26		
26	25		
27	31		
28	32		
29	33		
30	27		
31	28		77
32	29		76
33		205	
34	30		
35			
36	35		
37			
38	36		
38	37		
39			

J,XXVIII	D,XIV	doubl J	doubl D
40			
41			
42			
43	39	123	
44	43		
45	44		
46	45		
47	40		
47	41		
48	38		
48	45		
49	42		
50	46		
51	49		
52			
53	49		
54	50		
55	51		
56	52		
57	53		
58	54		
59	55		
60	56		
61	57		
62	66		
63	67		
64	106		
65	72		
66	93	86	
67	73		
68	74		
69	75		
70	68		
71	69		
72	129		
73	71		
74	86		
75			
76	64		
77	65		

J,XXVIII	D,XIV	doubl J	doubl D
78	63		
79	87		
80	88		
81			
82		227	
83	58		
84	59		
85	89	102	
86	93	66	
87	90	97	
88	98		
89	94		
90	95		
91	96	100	
92	99		
93	60		
94	61		
95	62		
96	97		
97	90	87	
98	91		
99			
100		91	
101			
102	89	85	
103	92		
104		210b	
105	101		108
106	102		
106	103		
107	104		
108	104		
109	105		
110		98/199	
111	78		
112	79		
113	80		
114	81		107/70
115			
116	126	141	
117	127	142	
118	128	143	
119	109		
120	110		

J,XXVIII	D,XIV	doubl J	doubl D
121	111		
122	112		
123		43	
124	117		
125	116		
126	118		
127	120		
128			
129			
130	125		
131	113		
131	114		
132	115		
133			
134	121		
135	119		
136			
137	122		
138	123		
139			
140	124		
141	126	116	
142	127	117	
143	128	118	
144	130		
145	131		
146			
147	132		
148			
149	133		
150			
151	134		
152	135		
153	136		
154			
155	137		
156	138		
157	144		
158			
159	142		
160	143		
161	145		
162	146		
163	147		

J,XXVIII	D,XIV	doubl J	doubl D
164	148		
165	149		
166	174		
167	175		
168	178		
169	153		
170	154		
171	155		
172	150		
173			
174			
175	151		
175	152		
176	156		
177	157		
178	158		
179	159		
180	160		
181	161		
182	162		
183	163		
184	164		
185	165		
186	166		
187	167		
188	168		
189	169		
190	170		
191	171		
192	172		
193	173		
194			
195			
196	176		
197	177		
198		110	
199		110	
200	181		
201	182		
202	118		
203			
204			
205	34		
206	183		

J,XXVIII	D,XIV	doubl J	doubl D
207	100	210(b)	
208	184		
209	186		
210(a)	187		
210(b)	100	104/207	
210(c)	188	208	
210(d)	189		
211	190	300	
212(a)	191		
212(b)	192		
212(c)	193		
213	194	252	222
214	195		
215(a)			
215(b)	196		
216	197		45
217	198		
218	199		
219	200		
220	201		
221	203		
222	204		
223	205		
224	206		
225	207	297	
226	208		
227	211	82	
228	209		
229	180		
230	231		
231	139		
232	141		
233	140		
234			
235	47		
236	48		
237	210		
238	213		
239	214		
240			
241			
242			
243			
244	217		

J,XXVIII	D,XIV	doubl J	doubl D
245	218		
246	219		
247	220	40	185
248	221		
249	225		
250	232		
251			
252	222		
253	229		
254	227		
255	228		
256	230		
257(a)	233		
257(b)	234		
258	235		
259	215		
260	216		
261	223		
262	224		
263	212		
264(a)	236		
264(b)	237		
265	238		
266	239		
267	244		
268	244		
269	244		
270	243		
271			
272	245		
272	246		
272	247		
273	240		
274	241		
275	248		
276	249		
277	250		
278	251		
279	252		
280	242		
281	257		
282	258		
283	259		
284			

J,XXVIII	D,XIV	doubl J	doubl D
285			
286			
287			
288(a)		82	
288(b)			
289			
290			
291			
292			
293			
294			
295			
296			
297		225	
298			
299			
300			
301			
302			
303			
304			
305	82		
306	83		
307			
308	84		
309	85		
	70		81
	76		29
	77		28
	108		101
	179		
	185		220
	202		
	226		
	253		
	254		
	255		
	256		
	260		
	261		
	262		
	263		
	264		

Appendix 2: Concordantielijst BBr-BGr-BLw-BAg

BBr(J)	BBr(D)	BGr	BLw(J)	BLw (U)	BAg(R)	BAg(H)	BAg(E)	OVE-RIGE
6	6				15(1o)	35	26	BRu, BEm
9	9	23	156	154	72(11a)			
9	9	24	157	155	73-75 (11b-d)	14-16	110-112	
16	16	32	165	163	36(4)	20	49	
39					12(1l)	32	23	
40					13(1m)	33	24	
41					14(1n)	34	25	
56	72/72				51(7a)			
57	73				52(7b)			
58	54	73			54(8b)	39	69	
93	60	30	163	161	20(2b)	43	32	
94	61				21(2c)	44	1	BEm, BB,BHu
111	78	20	154	152	69(9o)	95		
112	79	21	137	136	71(10b)		104	
113	80	22	155	153	70(10a)	122	131	
192	172				67(9m)		85	BEm
203			130	129	8(1h)	28		
204			131	130	9(1i)	25	18	
220	201	34			86(14a)	107	94	
221	203	36			94(18a)	120	97	
222	204	37			90(15c)	118	99	
223	205	38			91(16a)	111	102	
224	206	39			95(18b)	121		
225	207	25	158	156	79(13c)	100		
226	208	26	159	157	17(1q)	27	28	
227	211	27	160	158	18(1r)	38	29	
228	209	40			89(15b)	109	98	
229	180	41			93(17)	114	105	
230	231	42			97(19)			
284					22(2d), 24(2f), 25(2g)	46-49	36-37	
285					26(2h), 28(2j)	50	39	
286					50(6i)	72	64	
287						71	65	
288a					53(8a)	39	68	
288b					54(8b)	39	69	

BBr(J)	BBr(D)	BGr	BLw(J)	BLw (U)	BAG(R)	BAG(H)	BAG(E)	OVE- RIGE
289					62(9h), 63(9i)	89-90	80-81	
290					64(9j)	91	82	
291					65(9k)	92	83	
292					66(9l)	93	84	
293					67(9m)		85	
294					68(9n)	94	86	
295					77(13a)	96	87	
296					78(13b)	97	88	
297					79(13c)	100		
298					81(13e)	101	91	
299								J,XXIX, 142
300								
301					27(2i)	52.37	40	J,XXIV, 31
301 ?		31			27(2i)	52	40	
302					87(14b)	108	95	
302 ?	202	35			87(14b)	108	95	
		28	161	159	19(2a)	41	30	
		29	162	160		42	31	
			126	125	04(1d)			
			127	126	06(1f)			
			129	128	07(1g)			

THE OLD WEST FRISIAN COMPOSITION TARIFF *BIREKNADE BOTA* (PART 2)

Han Nijdam

This second partⁱ of my article on the Old West Frisian composition tariff *Bireknade Bota* (BBr) contains an edition of the text found in the incunabulum ‘Druk’ (ca. 1483-1486)ⁱⁱ plus an English translation, on the basis of the Utrecht copy of the workⁱⁱⁱ. The edition has been made according to the format of the series *Altfriesische Rechtsquellen* (edited by W.J. Buma and W. Ebel), i.e. a critical rather than a diplomatic edition. The paragraphs as Buma and Ebel differentiated them in the J-version of the *Bireknade Bota* have been followed for the most part in order to make a comparison between the two versions as easy as possible (see also Appendix 1 to the first part of this article). When the text has been corrected, this is accounted for in footnotes.² The usual abbreviations have been silently expanded in the text, but made visible in these notes.

A few last remarks on the text: at the end of many stipulations, the expressions *en(twi/tri)bete* and *onbrinze* can be found. The terms *enbete*, *twibete*, *tribete* (‘singular, twofold, threefold’) denote multiplications of the original compensations. They are found only in the BBr, in the Composition Tariff of Ferwerderadeel and Dongeradeel (BFD: J XXIII), and in the Composition Tariff of Leeuwarderadeel (BLw: J XXIX; U XXV). This again shows the correlation that exists between these composition tariffs.

The term *onbrinze* means that in a law case, the plaintiff has more rights to substantiate his claims by means of swearing an oath of accusation than the defendant has to exonerate himself by swearing an oath of denial. It refers to some of the intricacies of the Old Frisian law system. This, however, is not the place to discuss them in detail.^{iv} What can be said here, though, on both *en(twi/tri)bete* and *onbrinze*, is that they appear to be later additions. This can be inferred from a couple of instances where they contradict the core of a stipulation. See for an example §7 of the following text.

1. Duustsleeck, duuststeet, duustschou, duustsuengh ende herdefengh: allereeck flower penningen iefta mit eenre hand ontsuara.
2. Dustsleeck deer is xxi nachta weden ende wanfel: dio bote is xii graet iefta tuiRASUM ontsuara. Eenbeet ende oenbrins.
3. Dustsleeck deer is xlii nachta veden ende wanfel: dio bote is iiii schillinghen iefta fiowerasum onsuara. Eenbeet ende oenbrins.
4. Dustsleeck deer is lxiii nachta weden ende vanfel: dio bote is sex schillingen iefta sexasum ontsuara. Ief da riuchteren iefta da toluen habbet dat bischowet, so is hi nier mit ene ede oen to bringen. Eenbeet ende oenbrins.
5. Tien duustsleken, xx, xxx, ende een duustsleeck in een kase dat is algaer seid een dustsleeck to recnien, alsoe fiir soe hit naet weden ner wanfel is.
6. Dauiddusinga is dat een menscha slain se also seer, dattet him itta ara dauid ende duset: so is dio bote xxxvi graet. Eenbeet.
7. Duustslekis bote op syn fria hals, fyf fingeren breed tuisscha weed ende schreed: dio bote is fiower schillingen iefta fiowerasum onsuara ende neen onbringh daya, al soe fyr soe hit mitter blata hand deen se ende bi hela fel se. Eenbeet ende onbrins.
8. Swymslekis bote is fyf einsa, fiower schillinghen ende fiower graet, dat is dio landis vilker. Jtem: nei da bota fyf schillinghen. So schillet swara tueen trowe maen, dat hia dat oensagen dat hi oen suyme lege, iefta fiowerasum onsuara.
9. Tree swymsleken, tree eerdfallen ende tria vapelpina habbet al een riucht ende al een bota. Da hagista: fyf schillingen; da middelsta: xxvi graet; da minsta: xiii graet.

10. Faxfangh: acht graet iesta twirasum onsuaar.
11. Birdfangh om den mond: xvi graet.
12. Faxfangh binia oen da buke: xxxii graet.
13. Faxfangh op da aeghhlid: vi graet.

Here begin the calculated compositions.

1. A hard blow, a hard thrust, a hard push, a hard swinging blow and grabbing a man by the shoulders^v: each of these 4 pennies or the defendant has to swear one oath of innocence.
2. A hard blow which leaves a man black and blue for 21 nights: the compensation is 12 groats or the defendant has to swear an oath, together with one oath helper. The compensation is singular and the plaintiff may swear an oath to substantiate his claim.
3. A hard blow which leaves a man black and blue for 42 nights: the compensation is 4 shillings or the defendant has to swear an oath, together with three oath helpers. The compensation is singular and the plaintiff may swear an oath to substantiate his claim.
4. A hard blow which leaves a man black and blue for 63 nights: the compensation is 6 shillings or the defendant has to swear an oath, together with five oath helpers. If the judges or the jury have ascertained this, the plaintiff has more right to swear an oath to substantiate his claim (than the defendant has to exonerate himself by swearing an oath). The compensation is singular and the plaintiff may swear an oath to substantiate his claim.
5. Ten, twenty or thirty hard blows as well as a hard blow in a fight are all to be counted as one single hard blow, provided they do not leave the victim black and blue.
6. Deaf-dizziness means that a man is hit to such an extent that his ears are deaf and ringing: the compensation for this is 36 groats. The compensation is singular.
7. A hard blow on a man's free neck, which has a breadth of five fingers and is located between a man's clothes and hair: the compensation is 4 shillings or the defendant has to swear an oath, together with three oath helpers, and if it is done with the bare hand and the skin is left unscathed, the plaintiff may not swear an oath to substantiate his claim. The compensation is singular and the plaintiff may swear an oath to substantiate his claim.
8. A knock-out is to be compensated with 5 ounces, 4 shillings, and 4 groats, according to the statutes of the land. Also: according to the composition tariffs 5 shillings. Two reliable men must swear that they saw the victim lying unconscious, or the defendant must swear an oath, together with three oath helpers.
9. Three knock-outs, three blows which make a man fall on the ground, and three blows which make a man fall into the water are all to be treated the same and require the same compensation. The highest degree: 5 shillings; the middle degree: 26 groats; the lowest degree: 14 groats.
10. Grabbing a man by the hair: 8 groats or the defendant may swear an oath, together with one oath helper.
11. Grabbing a man by the beard around the mouth: 16 groats.
12. Grabbing a man by the hair below the belly: 32 groats.
13. Grabbing a man by the hair on the eyelid: 6 groats.

14. Faxfangh ondera eerme: iiii graet.
15. Heerscreden: acht graet.
16. Bird offbaernd ieftha kaeld ieftha offscherren wr syn willa, soe is dio bote fiardahael pond.
17. Hwam so ma syn haud bischert mit wald, dat ma him halt ende bynt, dat is acht pond ende sexteen graet.
18. Jefma een frowa mit wald her frislen offsnyt, soe schel ma her beta mit acht eynsem.
19. Jef ma een man syn heer ofsinght, so is dio bote fyf pond; iefmet alheel offsinght, soe is dio bote tien pond ende da lada sex eden fan dissem.
20. Hweer so ma een frowa faxfangen deth ieftha duustsleken ieftha bloedresena ieftha ielkirs dulgina ende hio naet fiuchtende is, so is her bote da fiarda penningh mara somet een man dwee. Eenbeet ende oenbrins.

Fliesvirp.

21. Hueer so een man virt veet ende vasich fan een orem: dio bote is viii graet ieftha sexasum onsuara.
22. Fliesvirp in een banda sylroda: dio bote is v schillingen ieftha sexasum onsuara.
23. Jeffer een man vord vorpen in een onuad vetter, dat hi mit aghenem mei siaen hor himel ner eerda, ner dine grond reka mitta handen ner mit foten, soe schil ma him beta mit eenre liodwirden. Trybeet ende oenbrins ieftha toluasum onswara.

24. Bloedresene: viii pennighen ieftha tuiasum onsuara.
25. Dio bloedresene blicande onder da claen: xxxii pennighen ieftha tuiasum onsuara.
26. Bloedresena onder da frilem: viii graet.
27. Bloedresen onder da andlete mit wlite: i pond.
28. Bloedresene trugh da tonge: v schillengen.
29. Bloedresene onder dera tonghe ieftha dullich onder da tonghe als hit ielkars is oen da felle.
30. Bloedresena truch dyne hals ende truch da sida: etta eind xvi engelsch ende bi da odera eind also fulla.
31. Jeff een man wirth mangera bloedresen deen, mey hy da bispanna, soe schil ma dat beta ief hi dat suarra wil dattet him deen se to ene steck ofta to ene sleek. So mei ma da twa bloedresena garia to ene meteduligh.
32. Ende tria bloedresena to twa metedulgen ende to eenre bloedresena mei ma da garia.

14. Grabbing a man by the hair in the armpit: 4 groats.
15. Cutting off a man's hair: 8 groats.
16. Singeing a man's beard, or making him bald or shaving off his beard against his will is to be compensated with 3½ pounds.
17. Shaving a man's head with violence, that is that he is held fast and bound, this costs 8 pounds and 16 groats.
18. If a woman's braids are cut off with violence, she must be compensated with 8 ounces.
19. If a man's hair is singed off, the compensation is 5 pounds; if it is singed off completely, the compensation is 10 pounds, or the defendant must swear an oath, together with five oath helpers to exonerate himself concerning this.
20. If a woman suffers grabbing by the hair or hard blows or bloody wounds or any kind of injury and she does not struggle against her attacker, she is to be compensated one-third higher than if a man would suffer this. The compensation is singular and the plaintiff may swear an oath to substantiate her claim.

Throwing a man into water.

21. If a man becomes wet and muddy through another man's doing: the compensation is 8 groats or the defendant has to swear an oath, together with five oath helpers.
22. Throwing a man into a public sluice-way: the compensation is 5 shillings or the defendant has to swear an oath, together with five oath helpers.
23. If a man is thrown into deep water, so that he can see with his eyes neither earth nor sky, nor touch the ground with his hands or feet, he is to be compensated with a 'people's wergild'. The compensation is threefold and the plaintiff may swear an oath to substantiate his claim, or the defendant must swear an oath, together with eleven oath helpers to exonerate himself.
24. A bleeding wound: 8 pennies or the defendant must swear an oath, together with one oath helper.
25. A visible bleeding wound underneath the clothes: 32 pennies or the defendant must swear an oath, together with one oath helper.
26. A bleeding wound underneath the tresses: 8 groats.
27. A bleeding wound in the face with mutilation: 1 pound.
28. A bleeding wound through the tongue: 5 shillings.
29. A bleeding wound under the tongue or an injury under the tongue is to be compensated just as injuries elsewhere on the skin.
30. A bleeding wound which penetrates the neck or the side: 16 English pennies for the one end of the wound and the same amount for the other end.
31. If a man suffers several bleeding wounds and he is able to span them, he must be compensated for them, if he wants to swear that they were inflicted to him with one single stab or one blow. In this case, the two bleeding wounds may be added up and counted as one measurable wound.

33. Jtem: fyf bloedresena schil ma een man beta ende naet mangra ner hit se dat da deen se toe een stecke ief to een sleeke ende ma da bispanna mei.
34. Hweer so een man op syn fria hals slain wirth ende hi haet een bloedresena, dio bote is xvi penninghen.
35. Hweer so een man haet een bloedresene also seer, dat hire oen to bed lidse ende bwrkwd is ende gaekwd ende him syn prester fandlet, soe is hi nyer da bloedresene to wytan ende riuchte intaingha aldeertoe.

Fan da haude.

36. Huam so ma slacht iefta mit yrsen syuth iefta mit holte ieff mit stupa oen syn haud, dat ma him snya schil, so aegh hi dan des snides tua einsa. So aeg ma him om toe metten bi da lingra igh bi des tumma knockela langh, aller meta lyc xvi penninghen. Ende dat mei een ede oen to bringhen, dat hy den snei naet deen habbe oem nene fyafollinghe mer om sine liwes sonda.
37. Jeff dii man truchgrioud wert, so is dio boet fiiftahael merck; dat schillet bihoda presteren ende riuchteren bi hiara ede ende bi hiara sele, dat hi des naet ontbara mochte.
38. Jnreed int haud: viii schillingen.
39. Di beenbreeck in der breinpanna: fiower schillingen.
40. Tre beenbrecken schil ma beta in der breinpanna ende naet meer.
41. Dis elkerlyck schil ma beta mei fiower schillingen.
42. Dio screden oen da haud is fyf schillingen to bote, mey hit meer halda so een meta.
43. Dis forma benis wtgongh dera breinpanna: xxxii graet.
44. Dis lettera benis wtgong: xvi graet.
45. Dis tredda benis wtgongh: viii graet. Somlike bota willet dat dis forma benis wtgongh se fiouwer schillinghen, dis lettera tueen schillingen, dis tredda een schillingh. So schil hyt suara mit ene ede, datmet mochte hera clippa in een lewyn, ief hit foel fan sine kne wr ix stapen; ielkirs thoermet naet beta.
46. Breindulg: tolef pond.
47. Benis onstal: vi graet, to halien mei en eed.
48. Beenstallich: vi graet, sonder eed.

32. And three bleeding wounds may be added up and counted as two measurable wounds and one bleeding wound.
33. Also: five bleeding wounds must be compensated to a man, and no more, unless they were done to him by one single stab or blow and he is able to span them.
34. If a man is struck on his free neck and this causes a bleeding wound, the compensation is 16 pennies.
35. If a man has a bleeding wound which is so severe that he has to keep to his bed and this is known to his neighbours and in his village, and his priest comes to visit him, then he has more right to substantiate his claim to this bleeding wound and also to the side-effects of this deed (than the defendant has to exonerate himself by swearing an oath).

Concerning the head.

36. If a man is struck on the head – or shot with iron – with a piece of wood or with a club, such that a physician has to make an incision, then the injured man must receive 2 ounces for this incision. Furthermore, the wound must be measured around along the longer side by the length of the upper knuckle-bone of the thumb, each measure^{vi} to be compensated with 16 pennies. And the physician has to swear that he did not make the incision for the sake of a (higher) compensation but only for his patient's health.
37. If a man is trepanated (by a physician), the compensation is 4½ marks. The priests and judges have to confirm by their oaths and upon their souls, that he could not do without it.
38. A penetrating injury in the head: 8 shillings.
39. Bone fracture in the skull: 4 shillings.
40. Up to three bone fractures in the skull must be compensated, and no more.
41. Each of these must be compensated with 4 shillings.
42. A cut on the head is to be compensated with 5 shillings, if it is longer than one measure.
43. Protrusion of the first bone splinter from the skull: 32 groats.
44. Protrusion of the second bone splinter: 16 groats.
45. Protrusion of the third bone splinter: 8 groats. Some composition tariffs claim that protrusion of the first splinter would be 4 shillings, of the second 2 shillings, and of the third 1 shilling. Then he (the wounded man) must swear with an oath that the splinter could be heard sounding from a distance of nine steps if it fell from knee-high into a basin; otherwise it need not be compensated.
46. A brain injury: 12 pounds.
47. When a bone splinter gets stuck (in the wound): 6 groats, and the plaintiff has to swear an oath to substantiate his claim.
48. If an injury causes flesh to stick to the bone: 6 groats, without an oath.

Ergens in da haed.

49. Ief en man sprect dat hi dam fiarendel ergra se in da haud ief oen syn haud, so schil hi habba een pond. Spreckt hi dat hy da haldeel eergera se in syn haud, so schil hi habba tria pond; dat schil hy winna mit trim edem.

50. Dio eergens wral in da haud: acht pond.

51. Dio dawid in da haud: iiii pond.

52. Hueer so en man dulget wirt in syn haed ief oen syn haud, dawid him syn haud aldeerfan, so is dio bote achteenstehael pond.

Is hi daef.

53. Dawid him syn haud binna ieer ende binna dei, so is dio bote alsoe.

54. Ne mei hi an bedde, an wige ner an weinden, an huis ner an godeshuse, ner mit sine wiue alsoe wessa, soe hy eer mochte, ner bi sine fiore, ner an nener ferthe, deer hi ferra schil, soe is dis allerekis toe bote xii graet, bikant ma dis dulgis.

Eenbeet ende oenbrins.

Fan wirsenakerf.

55. Dio forme wirsenakerf: xxx penningen; dio lettere also stoer, dio tredde alsoe.

Dera elkerlyck een eed.

56. Hweer so dio wirsen truchslain is oen dat been endma hit naet scwa mei, dat hit glida ne mei, so is dio arste wirsen een pond, dio oder xxx penningen, dio tredde xx penningen.

57. Jef dat dulgh geet alinga der wirsena ende hio naet tokoren se, soe aegh hit naet meer to bote dan hit ielkirs oen da felle se.

Fan da agenen.

58. Dat fore aegh mit xiiii pond.

59. Dat winster mit xiii pondem to beten ende bi da sida v merck sonder wald.

60. Ongneilis inscatinga: sex graet.

61. Dat aegh staerbliind, dioe bote een merck.

62. Jef di aeghappel wta haud is, so is dio bote x pond. Selc haet xx pond ende bi dae sida xxxii pond.

63. Hwer so dat age al stalfestich is in da haude ende hit naet biseppen is, so schil hi een metadulgh oensuara. So mei hi alsodeen intaynga wita oen der sioen alser in der here. So is dio bote dera sioen dera trira deel elkerlyc treddahael pond fan der bota, so fyr so dat metedulgh oenbrocht se als fan der heer.

Paresis in the head.

49. If a man declares that he is suffering from paresis for a quarter part either inside his head or on his head, then he must receive 1 pound. If he declares, that he is suffering from paresis for half a part in his head, then he must receive 3 pounds; he must support his claim with three oaths.

50. Paresis everywhere inside the head: 8 pounds.

51. Numbness in the head: 4 pounds.

52. If a man is wounded inside his head or on his head, and his head becomes numb, the compensation is 17½ pounds.

If he is numb.

53. If he becomes numb within a year and a day, this is to be compensated likewise.

54. If he cannot be as good in bed, neither on a horse nor in a cart, neither at home nor in church, nor with his wife as he used to be, nor at his fire place, nor at any expedition he has to undertake, then each of these instances is to be compensated with 12 groats, if the defendant acknowledges the accusation. The compensation is singular and the plaintiff may swear an oath to substantiate his claim.

Cutting the wrinkles of the brow.

55. Cutting the first wrinkle: 30 pennies; the second equally high, the third likewise. The defendant has to swear an oath for each wrinkle.

56. If the wrinkle has been cut to the bone and one cannot frown, because the skin has become immobile: the first wrinkle is 1 pound, the second 30 pennies, and the third 20 pennies.

57. If the injury runs alongside the wrinkle and the wrinkle itself has not been cut across, then this injury needs no higher compensation than if it were elsewhere in the skin.

Concerning the eyes.

58. The loss of the right eye is to be compensated with 14 pounds.

59. The loss of the left eye is to be compensated with 13 pounds, and according to the custom 5 marks, not counting the compensation for the violent deed which caused it.

60. Damage to the corner of the eye: 6 groats.

61. If the eye is partly blinded, the compensation is 1 mark.

62. If the eye-ball has come out of the head, then the compensation is 10 pounds. Some composition tariffs have 20 pounds, and it is 32 pounds according to the custom.

63. If the eye is entirely motionless in the head, and it is not moist, the plaintiff must claim by oath a measurable wound. He can then claim the same (compensations for) side-effects for his sight as is the case with hearing. Thus the

Eergens fan der sioen.

64. Hwa so dio sioen fan da age da fiaerndeel ara is, soe aegh hi toe bote treddahael pond. Tribeet.

Fan der sioen.

65. Spreckt hi dat dae treddele wrlerren se, so is dio bote achtahael pond.

66. Aegbreedkerf buppa da age: xxxii penningen.

67. Dis aeghbreedkerf binia da aghe: xxiiii penningen.

Uan da kinbacke.

68. Huam so syn kinbacka twa worpen wirt, iefta mit een swerde slayn ende hi synre sondena naet nath, wirt hio bicand, so schil ma hem beta mit xx pondem. Bicant ma him naet, so ne moet hy fora oensuara dan hi da tree delen wrlerren habbe: so schil hy habba xv pond. Dat pond is hyr saun graet.

69. Taira tzakena breeck, dio bote is iiii schillingen.

70. Di beenbreck oen der tziaka: xxxii penningen.

71. Snawelbreeck: iiii schillingen ende haet beenbreeck deer ma dan schoye ende dat se xxi nachta weden ende wanfel, so schil ma dat beta aldeerto. Eenbeet ende oenbrins.

72. Inreed in da tziaka: xvi graet ende in den mond also stoer.

73. Vverbreeck, also fyr so dio were tild se fan da tosschen, so aegh hi enis inreed in sine mond ende een weerbrekis ende een wlytwimelsa, so is dera elkerlyc xvi graet.

74. Ief dio weer een dam standen haet, soe aegh dis weerbrekis bote naet meer dan ielkirs on der andleten; dat dullich schil ma beta nei synre meta. Dit is algaer oenbrins.

75. Uulitewimelsa is xxxii penningen, dat schil wessa onder dera neersta wirsene; dat dulligh aldeerthi to beten, alsoe graet als hit is. Oenbrins.

Fan da tonga.

76. Dat dullich iefta bloed oen der tongha also als ielkirs oen da felle. Trybeet.

77. Bloedresene trugh da tonge: fyf schillingen ende oenbrins.

compensation for (the loss of) the three quarter parts of the sight is 2½ pounds each, provided that, as with hearing, a measurable wound has been claimed.

Partial paralysis of the sight.

64. If a man's eye-sight is paralysed for a quarter part, he is to be compensated with 2½ pounds. The compensation is threefold.

Concerning sight.

65. If he declares that he has lost three quarters (of his sight), the compensation is 7½ pounds.

66. Cutting the eyelid above the eye: 32 pennies.

67. Cutting the eyelid below the eye: 24 pennies.

Concerning the jaw.

68. If a man's jaw is cast in two or struck with a sword and he does not have his former health, he is to be compensated with 20 pounds, if it has been acknowledged by the defendant. If it is not acknowledged, the plaintiff may not declare any more than that he has lost the three quarters (of his former health), and he is to have 15 pounds then. Here a pound is 7 groats.

69. A fracture of both jaws is to be compensated with 4 shillings.

70. A fracture in the jaw: 32 pennies.

71. Tearing the corner of the mouth: 4 shillings, and whatever breaking of a bone is ascertained then, and if the victim is black and blue in this spot for 21 days, these claims must be compensated in addition. The compensation is singular and the plaintiff may swear an oath to substantiate his claim.

72. Penetration of the jaw: 16 groats, and penetration of the mouth likewise.

73. A tear of the lip, to such an extent that the lip is elevated from the teeth, this is to be compensated with the compensations for penetration of the mouth, a tear of the lip, and a mutilation of the face, each amounting to 16 groats.

74. If part of the lip has been left intact, the compensation for the tear of the lip is not higher than if the injury were located anywhere else in the face; the injury is to be compensated according to its length. The plaintiff may swear an oath to substantiate his claim.

75. Mutilation of the face is to be compensated with 32 pennies; this means that the injury must be located beneath the lowest wrinkle; to this must be added the compensation for the injury itself, according to its size. The plaintiff may swear an oath to substantiate his claim.

Concerning the tongue.

76. An injury on the tongue or a bleeding tongue is to be compensated as if it were anywhere else in the skin. The compensation is threefold.

77. A bleeding wound through the tongue: 5 shillings, and the plaintiff may swear an oath to substantiate his claim.

- 78. Dis fellis oenflecht: xiiii penningen.
- 79. Dis adema wtgongh: xxiiii penningen.
- 80. Seweris wtgongh: xxiiii penningen.
- 81. Di beenbrec oen der tziaka ende di beenbreck dis onberna benis, dio bote is elkerlyck xxxii penningen.
- 82. Tussches breck bote is xxxii penninghen.
- 83. Keesbreeck: xvi penningen.
- 84. Tusch gersfallich: viii pond.
- 85. Kese gersfallich: iiii pond.

Fan der spreek.

- 86. Hwa so syn spreek binimen wirt, so is dio bote x pond; so ne mey hy meer oensuara so da tree delen. Eenbeet ende oenbrins.

Eergen thera spreek ende dera here.

- 87. Hua so dio spreek binimen is to da fiarndeel, so is dio bota vi einsa; thi da halndeel: xii einsa; sint da tre delen awei, so sintet xviii eynsa.
- 88. Uan der here ist also; aldeerto so aegh ma dat dullich to beten.

Fan da noes.

- 89. Huam so dio noes al of is, so sintet vi pond ende bi da sida xxxii pond.
- 90. Gerstelkerf oen dere noes: viii scillingen. Di scilling is hyr i grata.
- 91. Beenbrec oen dera noes: xv graet.
- 92. Jef dis benis aet ofslain is mitter noes, so is dio bote xvi graet ende triibeet ende dat dulgh om to metten bi da igge ende aller meta lyck triibeet. Tho disse boethem xxxii pond.
- 93. Inreed in da noes: xvi graet, dat dulligh deerto ty beten.

Fan da arem.

- 94. Wa so trugh siin aer staet wirth, dio boet is viii graet.
- 95. Gerstelbreeck oen da are: xvi penningen.
- 96. Truch dyne aerlipa: fiiff graet.
- 97. Ayderis aercluis boete: iii pond, dat is sex eynsa.
- 98. Birdbreeck: xxxii penningen.
- 99. Jef dat are al of is slain iefta koren, dio bote iiii schillenghen ende bi da sida viii pond ende xiiii einsa.

- 78. Excoriation of the skin: 14 pennies.
- 79. The outflow of breath: 24 pennies.
- 80. The outflow of spittle: 24 pennies.
- 81. A bone fracture of the jaw and a bone fracture of the root of a tooth are each to be compensated with 32 pennies.
- 82. The compensation for a fracture of a tooth is 32 pennies.
- 83. A fracture of a molar: 16 pennies.
- 84. Knocking out a tooth: 8 pounds.
- 85. Knocking out a molar: 4 pounds.

Concerning speech.

86. If a man has been deprived of his speech, the compensation is 10 pounds; the plaintiff cannot claim more by oath than (the loss of) three quarters. The compensation is singular and the plaintiff may swear an oath to substantiate his claim.

Paresis of speech and hearing.

- 87. If a man has been deprived of a quarter part of his speech, the compensation is 6 ounces; if he has lost half a part, the compensation is 12 ounces; if three quarters are missing, the compensation is 18 ounces.
- 88. The same applies to hearing; to this the compensation for the injury itself must be added.

Concerning the nose.

- 89. If someone's nose has been completely severed, this is to be compensated with 6 pounds, and according to the custom with 32 pounds.
- 90. A cut on the nose cartilage: 8 shillings. Here a shilling is 1 groat.
- 91. A bone fracture of the nose: 15 groats.
- 92. If some piece of bone has been cut off together with the nose, the compensation is 16 groats – threefold – and the wound is to be measured around the edge and each measure is to be compensated threefold. To these compensations 32 pounds must be added.
- 93. Penetration of the nose: 16 groats, and to this the compensation for the injury itself must be added.

Concerning the ears.

- 94. If a man is stabbed through his ear, the compensation is 8 groats.
- 95. A fracture of the ear cartilage: 16 pennies.
- 96. Piercing the ear-lobe: 5 groats.
- 97. The compensation for splitting each ear: 3 pounds, that is 6 ounces.
- 98. Damaging the beard: 32 pennies.
- 99. If a man's ear has been completely struck off or cut off, the compensation is 4 shillings, and 8 pounds and 14 ounces according to the custom.

Fan da halse.

100. Hueer so di hals is truchstaet, so scil ma hine metta bi da cortera igge, aller meta lyc viii graet ende itta aidera ein xvi penningen. Ende truch dae sida dat selue riucht.

101. Beenbreck oen da halse: xvi graet.

102. Inreed in den hals also fulla; so fyr so hit metadulgh se ende dat oenbrocht se, so mei hi da bota mit en eed winna, dat dulg beta derto also ielkirs wirt bet. Ende dat dulg on da strotbolla ende dat oenbrocht se, so mei hi des bota mit en eed winna.

103. So moet hi foerd swarra mit en eed den gerstelkerf, so is dio boete xvi graet.

Eergens dera sprecke.

104. Hueer so een man in dine strotbolla dulghet wirt ende wirt him dio spreecke dae fiaerndeel ara, so aegh hi fiower pond; wirt hio da helfte ara: sex pond.

105. Sint da tueer delen awei: tien pond, allerlyc oen to bringhen mit een sonderlinga eed. Fan der here, fan der sione ende fan der tongha dat selue riucht.

Fan da beenbrecken.

106. Beenbreck bynia da brein: xvi graet.

107. Di beenbreeck oen der tziaka ende di beenbreck dis onberna benis, dio bote is elkerlyc xxxii penningen.

108. Di beenbreck oen da halse: xxxii penningen.

109. Di beenbreck opper axla: xxxii penninghen.

110. Uydebeens breck: xvi penninghen.

111. Burstbenis brec: iiii schillingen.

112. Beenbreck on da scholderum: xxxii penningen.

113. Ribbesbenis breck: een einsa.

114. Trya reb schil ma bete ende naet meer.

115. Rib mit suirde tokoren: xxxii penningen allerlyck.

116. Quembenis breck: xxxii penningen.

117. Regbenis breek: tua einsa.

118. Beenbreck oen da eermis mergh ende oen dat tieghmerg: fiower schillengen ende dat inreed in dat eermmergh ende tieghmerg: also iiii schillenghen.

119. Hertbleddis beenbreck: iiii schillenghen.

120. Di beenbreck oen da eermschet: xxxii penningen.

121. Di beenbreek oen da handwirst: xii graet.

Concerning the neck.

100. If a man's neck has been pierced, the wound must be measured along the shorter side, each measure to be compensated with 8 groats, and for each end of the wound 16 pennies. If a man's side has been pierced, he must be compensated likewise.

101. A bone fracture in the neck: 16 groats.

102. Penetration of the neck is to be compensated likewise; if it concerns a measurable wound, and the plaintiff has substantiated his claim to this, he may obtain the compensation by swearing an oath, and the compensation for the injury itself must be added, amounting to the same as if it were anywhere else on the body. And the injury on the throat, if it is substantiated, then he may obtain the compensation for this by swearing an oath.^{vii}

103. He may furthermore substantiate his claim to cutting the cartilage by swearing one oath, and the compensation is 16 groats.

Deterioration of speech.

104. If a man is wounded in his throat, and his speech becomes paralysed for a quarter part, then he must receive 4 pounds; if it becomes paralysed for a half part: 6 pounds.

105. If two-thirds are wanting: 10 pounds, and the claims to each of these parts must be substantiated by the plaintiff by swearing a separate oath. The same rule applies to hearing, sight, and the tongue.

Concerning fractures.

106. A bone fracture below the brain: 16 groats.

107. A bone fracture in the jaw and a bone fracture of the root of a tooth are each to be compensated with 32 pennies.

108. A bone fracture in the neck: 32 pennies.

109. A bone fracture in the shoulder joint: 32 pennies.

110. A bone fracture in the clavicle: 16 pennies.

111. A bone fracture in the sternum: 4 shillings.

112. A bone fracture in the shoulders: 32 pennies.

113. A fracture of a rib: 1 ounce.

114. Up to three ribs must be compensated, and no more.

115. If a rib has been cut with a sword: each 32 pennies.

116. A fracture of the coccyx: 32 pennies.

117. A bone fracture in the back: 2 ounces.

118. A bone fracture in the marrow of the arm and in the marrow of the thigh: 4 shillings, and a penetrating wound into the marrow of the arm and into the marrow of the thigh: also 4 shillings.

119. A bone fracture in the shoulderblade: 4 shillings.

120. A bone fracture in the arm-pit: 32 pennies.

121. A bone fracture in the wrist: 12 groats.

122. Di beenbreck binya da wrsta knoecla ende dat wrsta lyd oen da fingher: xvi penningen.
123. Dy beenbreck oen der ander kaet aldernest: vi graet.
124. Dy beenbreck oen der nesta kaet: tua graet.
125. Di beenbrek oen der knesciwa: iiii schillengen. Aldus sint da beenbrecken oen da sconckum als hia on da eermen, oen da tanen als on da fingeren. Disse vorscriounda dulgh deerto ti beten.

Benena wtgong.

126. Dis forma benis wtgongh sonder dera breinpanna, hueer so hit is on da been: xxxii penningen.
127. Des odera benis wtgongh: xvi penningen.
128. Des tredda benis wtgongh: viii penningen. Mit ene ede scil hi dine beenbreck wita eer hi dera bena wtgong mei habba. Also als hi dat metedulg onbrocht haet oen dine man deer hyt oenkaltet, so scil hi dine beenbrek ende dera bena wtgong allereeck mit ene ede oenbringa, ief hi da boeta habba wil; hi wite self dat hi riucht due.
129. Dis onberna benis wtgong aeg nen bote.

Fan da liidweien.

130. Lydwei op da halsknaep: iiii schillingen, dat dulgh deerto ti beten, is hit bloedresen, is hit metedulg, also fyr so hit onbrocht se; is hit aet mara, aldeerto ti beten.
131. Lyduei opper axla: xxxii penninghen.
132. Lydwei itta eermboga: xxxii penninghen.
133. Lydwey itter handwirst: tweer schillinghen.
134. Lydwey itta wrsta knocla: een eynsa.
135. Etta middelsta knocla: sexteen penninghen.
136. Etta wrsta knocla bi dae neyl: xii penninghen.
137. Neylkerff: xvi penningan.
138. Lidwey oen da hande: v schillingen, dat dulgh deerto ti beten. Aldus sint da lidwegen oen sconckum als hia oen da eermen sint, oen da tanen als oen da fingeren.

Synkerf.

139. Halssynkerf: iiii einsa.
140. Hoxena synkerf: in aydera hoxena tua sina; elk syn fan dam aider tua einsa.

122. A bone fracture in the upper knuckle or the upper joint of the finger: 16 pennies.
123. A bone fracture in the second bone: 6 groats.
124. A bone fracture in the next bone: 2 groats.
125. A bone fracture in the knee-cap: 4 shillings. Thus, the compensations for bone fractures in the legs run parallel to bone fractures in the arms, and the compensations for bone fractures in the toes run parallel to those in the fingers. To these must be added the compensations that are mentioned above.

Protrusion of bone splinters.

126. Protrusion of the first bone splinter from anywhere except the skull: 32 pennies.
127. Protrusion of the second bone splinter: 16 pennies.
128. Protrusion of the third bone splinter: 8 pennies. The plaintiff must first testify a bone fracture with one oath, before he can claim a protrusion of bone splinters. In the same way as he has substantiated his claim to a measurable wound against the man he is holding responsible, likewise he must substantiate his claims to a bone fracture and a protrusion of bone splinters with an oath each, if he wants to be compensated for it; the plaintiff may testify himself that he is acting according to the law.
129. The protrusion of the root of a tooth or molar is not to be compensated.

Concerning sprains of the limbs.

130. A sprain of the nape of the neck: 4 shillings, and to this must be added the compensation for the injury itself, whether it is a bleeding wound or a measurable wound, inasfar as the claims to this have been substantiated; if it is a little more, this must be compensated as well.
131. A sprain of the shoulder: 32 pennies.
132. A sprain of the elbow: 32 pennies.
133. A sprain of the wrist: 2 shillings.
134. A sprain of the lower joint (of the finger): 1 ounce.
135. A sprain of the middle joint (of the finger): 16 pennies.
136. A sprain of the upper joint (of the finger) next to the nail: 12 pennies.
137. Cutting the nail: 16 pennies.
138. A sprain of the hand: 5 shillings, and to this must be added the compensation for the injury itself. Thus, the compensations for sprains of the legs run parallel to those of the arms, and the compensations for those of the toes run parallel to those of the fingers.

Cutting sinews.

139. Cutting the sinew of the neck: 4 ounces.
140. Cutting a sinew in the hollow of the knee: there are two sinews in each hollow, and each of these is to be compensated with 2 ounces.

141. Heelsynekerf: iiii einsa. Ielkirs sint da siinkerf bihala disse sex algaer een einse, mit ene eed to winnen, dat dulg deertoe thi beten.

142. Truchgungende dulg truch dyn eerm ende truch diin schonck: di ingungh ende di wtgungh ayder een eynsa, so fyr so deer helis fellis een meta tuisscha se; is deer neen meta tuisscha, so sintet twa bloedresena.

143. Hueer so di ingungh ende di wtgungh is oen fingerem ieftha tanum: aider een einsa, hoder so deer minra ieftha mara helis fellis a tuisscha se.

Truch da hand.

144. Di beenbrec, truchgongende dulg truch da handbird: een pond, dat dulg deerto thi beten.

Fan lamthe.

145. Iefter immen sprect dat hi oen sine eermen ieftha oen sine handen, oen sine sconken ief oen sine foten lam se, so is dio bote xxvii einsa.

146. Jefter immen haet lam fingeren ieftha tanen, so is dio bote een merck.

Eergens oen eermen ende sconken, handen ende foten.

147. Iefter immen eergens hab buppa dera lamthe, so is dio minste eergens vii einsa, dio middelste xiiii einsa, dio maeste eergens xxi eynsa; dit is fan eermen ende sconken.

148. Jefter fingeren ieftha tanen habbet eergens, so is dio minste een einse, dio middelste ii einsa, dyo maeste tria einsa.

149. Jtem: dio mare eergens oen da fingeren: dio aerste xxx einsa, dio oder lii, dio tredde lxxiii, bi hwita penningen to recknien.

Lam tuma.

150. Js di tuma lam ende dat hine bihalden haet, so is dio bote iii pond.

Eergens oen da tuma.

151. Ief di tuma haet een eergens, so is dio minste x graet, dio middelste xx graet, dio maeste xxx graet.

152. Alle eergens schil ma del tiaen to da neilen, naet op da liue, ende hia sint in da eermen ende in da schoncken allyck.

Tuma of.

153. Ief een menscha dat wrste lid fan da tuma of is, so is dio bote iiii einsa.

141. Cutting the sinew of the heel: 4 ounces. Apart from these six cases, cutting a sinew is to be compensated with 1 ounce, to be obtained by swearing an oath, and to this must be added the compensation for the injury itself.

142. A perforating wound through the arm or through the leg: 1 ounce for the intrusion of the weapon and 1 ounce for the extrusion, provided there is a measure of unscathed skin between the two; if this is not the case, then the wound is to be compensated as two bleeding wounds.

143. If the intrusion and the extrusion of the weapon are in fingers or toes: each 1 ounce, irrespective of whether there is more or less than a measure of unscathed skin between the two.

Perforation of the hand.

144. A bone fracture and a perforating wound in the palm of the hand: 1 pound, and to this must be added the compensation for the injury itself.

Concerning paralysis.

145. If someone declares to be paralysed in his arms or in his hands, in his legs or in his feet, the compensation is 27 ounces.

146. If someone's fingers or toes are paralysed, the compensation is 1 mark.

Paresis of arms and legs, hands and feet.

147. If anyone suffers from paresis in addition to paralysis, then the smallest paresis is to be compensated with 7 ounces, the middle one with 14 ounces, and the largest paresis with 21 ounces; this concerns arms and legs.

148. If fingers or toes suffer from paresis, then the smallest paresis is to be compensated with 1 ounce, the middle one with 2 ounces, and the largest one with 3 ounces.

149. Also, concerning the severer paresis of the fingers: the first one is to be compensated with 30 ounces, the second one with 52 ounces, and the third one with 73 ounces, to be calculated in white pennies.

Paralysed thumb.

150. If the thumb has been paralysed, but it is still on the hand, the compensation is 3 pounds.

Paresis of the thumb.

151. If the thumb is suffering from paresis, the smallest paresis is to be compensated with 10 groats, the middle one with 20 groats, and the largest one with 30 groats.

152. All pareses are to be ascertained down towards the nails, and not up towards the body, and in the legs they are to be ascertained in the same way as in the arms.

154. Is hi itta nesta knocla off, soe is dio bote viii einsa.

155. Is di tuma al of, so is dio bote xii einsa.

Fingeren of.

156. Ief dat wrste lid fan da scotfinger of is, dio bote is ii einsa.

157. In da nesta knocla: iiii einsa.

158. Itta nesta knocla: viii einsa.

159. Is hi alheel of, so is dio bote xi einsa.

160. Js dat fornsta lid of fan da lange finger, dio bote is twa einsa.

161. In da nesta knocla: iiii einsa.

162. Etta nesta knocla: viii einsa.

163. Is hi alheel of: x eynsa.

164. Js dat fornsta lid of fan da goldfinger, so is dio bote twa einsa.

165. Etta nesta knocla: iiii einsa.

166. In da knocla deerbi: viii einsa.

167. Is hi alheel of: niogen einsa.

168. Js dat fornste lid of fan da lytka finger, dio bote is twa einsa.

169. In dae nesta knocla: iiii einsa.

170. Etta nesta: vi einsa.

171. Is hi alheel of: viii einsa.

Hand of.

172. Jef dio fore hand of is itter handwirst: xxviii einsa, nei dam dat hio da seininga schil duaen toe ienst da quada gast.

173. Js dio winster hand of: xxvii eynsa.

174. Dio hand craulcruum: een merck.

175. Di eerm, is hi griiplam: een merck.

Foet off.

176. Jeff di winstera foet off is itta anckele, soe is dioe boete acht ende tueintich eynsa, nei dam dat hi diin instaep dwaen schil.

177. Js di fora foet off: xxvii einsa.

178. Js di foet strickhalt: een merck, dit winne hi mit sex sine sibbem.

179. Yelkerf: xxiii penningen.

180. Jefta leska on da yle tokoren sint: in da hande ende onder da foten allereeck xvi penningen.

Thumb severed.

153. If the thumb of a man is severed at the upper joint, the compensation is 4 ounces.

154. If the thumb is severed at the lower joint, the compensation is 8 ounces.

155. If the thumb is severed completely, the compensation is 12 ounces.

Fingers severed.

156. If the upper joint of the index finger is severed, the compensation is 2 ounces.

157. If the next joint is severed: 4 ounces.

158. If the next joint is severed: 8 ounces.

159. If it is severed completely, the compensation is 11 ounces.

160. If the upper joint of the middle finger is severed, the compensation is 2 ounces.

161. If the next joint is severed: 4 ounces.

162. If the next joint is severed: 8 ounces.

163. If it is severed completely: 10 ounces.

164. If the upper joint of the ring-finger is severed, the compensation is 2 ounces.

165. If the next joint is severed: 4 ounces.

166. If the next joint is severed: 8 ounces.

167. If it is severed completely: 9 ounces.

168. If the upper joint of the little finger is severed, the compensation is 2 ounces.

169. If the next joint is severed: 4 ounces.

170. If the next joint is severed: 6 ounces.

171. If it is severed completely: 8 ounces.

Hand severed.

172. If the right hand is severed at the wrist: 28 ounces, because this hand must perform the blessing against the evil spirit.

173. If the left hand is severed: 27 ounces.

174. If the hand is crooked like a hook: 1 mark.

175. If the arm is no longer able to hold anything: 1 mark

Foot severed.

176. If the left foot is severed at the ankle, the compensation is 28 ounces, because this foot is used for mounting a horse.

177. If the right foot is severed: 27 ounces.

178. If a foot is dragging: 1 mark, and the plaintiff must substantiate his claim with the help of (the oaths of) six relatives.

179. Cutting the sole of the foot: 24 pennies.

180. If the wrinkles in the sole are cut: in the hand and under the feet each of these 16 pennies.

Metedulg.

181. Dat metedulg tuscha weed ende screed, so is di man nier mitta oenbringhe dan da lada; so is dio bote iiii schillingen.

182. Jelkirs sint da metedulgh xvi penningen ende dat dulgh mit ene ede oen to bringhen.

183. Metedulgh, inre in den bwck: acht schillinghen ende iiii graet; is hit lingera, so aech ma hit to beten buta neyder meta. Aldeerto mei hy beenbreck ende benis wtgongh suara, alst riucht wyst.

184. Bloedresan, inre in dine bwck: viii scillingen.

185. Bloedis inryn: vii schillingen.

186. Fraesheed des liues, dio boete is tree penningen min dan xxiii scillingen.

Trucht lyf.

187. Hueer so ma een man trucht lyf siuth ieftha staet, soe aeg ma him to metten dine curtera wei. So aeg ma dera meta allerlyck to beten mit xvi penningen.

188. Ende dat inre mit viii schillingen ende dat wtwardis also wel.

189. Haet hi een eergens, da aldeerto ti beten.

190. Eergens inoer dat lyf: dio minste vii einsa, dio middelste xiiii einsa, dio maeste xxi einsa.

191. Hueerso een man dulgen wirt buppe dera sprideka ende hy dan suara wil da fiaerndel ara, so is dio bote $v\frac{1}{2}$ merck.

192. Wil hi suara da haeldel ara, so is dio bote xi merck.

193. Wil hi suara da tre delen ara, so is dio bote xvii merck.

194. Jtem: wil hi suara dat hi alle dera sondena naet een hadde, deer hi mei boren ward ende opwaxen was, da tre delen awei, so is dio boet xvii merk.

Gersfallich lappa.

195. Hueer so en man een dulg wirt howen, slain ieftha biten ende een gersfallich lappa off is ende hi dat gersfallich suara wil, so mot ma him naet onsuara hi hadde allerweikes een meta; so motmet metta om bi da ig ende liowa den fiaerndel; so is dio mete allerlyck tribeet. Foerd moet hi suara een lamthe ende di schil wessa eenbeet. Jef hi suara wil bena wtgong al eenbeet. So moet hi suara iii synkerf ende tre beenbrecken. Bede tribet.

Measurable wounds.

181. A measurable wound between garment and hair: the plaintiff has more right to substantiate his claim than the defendant has to swearing an oath of innocence; the compensation is 4 shillings.

182. Otherwise, measurable wounds are to be compensated with 16 pennies and the claim to the compensation for this wound is to be substantiated by swearing one oath.

183. A measurable, penetrating wound in the belly: 8 shillings and 4 groats; if the wound is longer, it is to be compensated according to the size of the wound. On top of this, the plaintiff may claim a bone fracture and a protrusion of bone splinters, as the law proves.

184. A bleeding, penetrating wound in the belly: 8 shillings.

185. An internal bleeding: 7 shillings.

186. Fear of one's life is to be compensated with 3 pennies less than 24 shillings.

Penetrating the body.

187. If a man is shot or stabbed through his body, then the shorter distance between the two ends of the wounds is to be measured. Then each measure is to be compensated with 16 pennies.

188. And the penetration is to be compensated with 8 shillings and the outward wound

189. If a man suffers from paresis (because of this), this is to be compensated additionally.

190. Paresis in the trunk of the body: the least paresis is to be compensated with 7 ounces, the middle one with 14 ounces, the largest one with 21 ounces.

191. If a man is wounded in his body above the diaphragm and he wants to claim a paresis for a quarter part, the compensation is 5½ marks.

192. If he wants to claim paresis for half a part, the compensation is 11 marks.

193. If he wants to claim paresis for three quarter parts, the compensation is 17 marks.

194. Also: if he wants to claim the loss of three quarters of the health with which he was born and has grown up, the compensation is 17 marks.

Hewn off piece of flesh.

195. If a man is injured by cutting, hitting or biting, and a piece of flesh has fallen off, and he wants to claim that it has fallen off, he is not allowed to do so, unless the wound has a measure everywhere; then the wound must be measured around along the edge, and a quarter of this length must be subtracted, and each measure is to be compensated threefold. Furthermore, this man must claim a paralysis which must be compensated once. If he wants to claim a protrusion of bone splinters, this is to be compensated once for each splinter. And he must also claim three instances of cut sinews and three instances of bone fractures. Both of these are to be compensated threefold.

196. Nen dulgh mei ma meer oensuara dan tree beenbrecken ende trira bena wtgong ende tria synkerff; disse bota aegh hi allerlyc mit ene ede to winnen, hi wite self dat hi riucht due.

197. Suert hi benis wtgongh, so schil hi dan oen sine eed habba datmet mochte hera clippa ief hit fan sine kne foel wr ix stapen in een lewyn, dat is in en becken, ielkirs toermet naet beta. Scouwet al dio meent an him en beenbrec ende een lam lid, so ist oenbrins.

Naula.

198. Hua so dulget wirt in dine naula binna dine ringe, dio boet is xx graet.

199. Dis naulabrekis boet is sextahael schilling.

200. Dio eergens in da sida: sextahael pond.

201. Longenscreden: vi schillingen.

202. Miltascreden: v schillinghen.

203. Uanspreke: xxvi graet.

204. Hemelinga: x graet.

205. Uyfstreuen: xvi penningen.

206. Spedelspring: xxvi graet.

207. Abel ende incepta: x graet.

208. Hette ende kelde: x graet, ayder mit en ede to halien.

209. Mosdulgh: xxxii penningen.

210. Dio fylmenbreeck: iiii schillingen.

211. Thera fyf sinne allerlyc, dio bote is vi schillingen.

Waldwaex.

212. Da waldwaxbot is xxvi penningen.

Fan da pint.

213. Hua so oderem syn tillinga binimt, dio bote is $v\frac{1}{2}$ merc.

214. Hueer so en man truch syn machta schetten wirt truch dat fel, dio boet is ii einsa, hit ne se dat hi fora sprecka wil; so mei hi habba tria siinkerf: dio aerste haet dio staepsyn, dio oer dio wielsyn ende dio tredde dio fruchtsyn. Deer moet hi fan bitigia tria onbinaemd moerd, da aegh ma allerlyc to beten so diore so en manslachta iefta toluasum onsuara.

215. Hua so orem bi sine machtum nimpt ende hine qualic handelet, dio bote is xx penningen.

216. Huam so ma slacht wr sine machtum bi ira moede, dio bote is xxvi penningen.

217. Scalsleeck: iiii schillingen.

196. For no injury can a plaintiff claim more than three instances of bone fractures, three instances of a protrusion of bone splinters, and three instances of cut sinews; he has to substantiate his claim by swearing one oath for each instance, and the plaintiff himself may testify that he is acting according to the law.

197. If he claims a protrusion of bone splinters, the injured man has to swear with an oath that the splinter could be heard sounding from a distance of nine steps if it fell from knee-high in a basin – that is a bowl; otherwise it need not be compensated. If all of the community ascertains that he has a broken bone and a paralysed limb, then the plaintiff may swear an oath to substantiate his claim.

Navel.

198. If a man is injured within the circle of the navel, the compensation is 20 groats.

199. The compensation for a rupture of the navel is 5½ shillings.

200. Paresis of the side: 5½ pounds.

201. Cutting the lungs: 6 shillings.

202. Cutting the spleen: 5 shillings.

203. Deterioration of speech: 26 groats.

204. Partial mutilation: 10 groats.

205. Grabbing a woman's head-dress: 16 pennies.

206. Driveling: 26 groats.

207. Scar-tissue which is higher or lower than the skin: 10 groats.

208. (Insensibility to either) heat and cold: 10 groats, the compensation for each to be obtained by swearing one oath.

209. A bruise: 32 pennies.

210. Rupture of the skin: 4 shillings.

211. For each of the five senses, the compensation is 6 shillings.

The spine.

212. The compensation for damaging the spine is 26 pennies.

Concerning the penis.

213. If a man's generative parts are amputated by another man, the compensation is 5½ marks.

214. If a man is shot through his genitals, through the skin, the compensation is 2 ounces, unless the plaintiff wants to pursue his claims further; in that case he may claim the cutting of three sinews: the first one is called the 'up-sinew', the second the 'wielding-sinew' and the third the 'fruit-sinew'. He must also claim the killing of three unborn children, and each of these is to be compensated as a case of manslaughter, or the defendant must exonerate himself by swearing an oath, together with eleven oath helpers.

Fan da kuntha.

218. Jef hio also dulged wirt, dat hio dae heren naet to tancke tienia mei, so is dio bote fioerteenstehael merck; dat wite hio self mit hiere eed.

Eerghens dera frouwa.

219. Dio eergens in dine buuck, ief ma se oenkaltia wil: dio hagista eergense dioe bote is niogen einsa. Jef se bi da lesse lya wil, dio bote is fyftahael einsa, soe schil ma dis winna mit ene ede.

220. Di blodis inriin: saun schillinghen.

221. Dis nederu suolles bote is iiii schillinghen, da lada sex eden.

222. Huaso siinre sondena mist, deer hi mei boren ward, ieft ma dat bicant, iefter een man queth dat him wr al syn lya da tree delen wrlerren haet ende dyn fiaerndeel bihalden, so is dio bote xliiii pond. Ief ma dat naet bicant, so ne mei hi meer onsuara so da tree delen, dera allereeck mit i eed, so is dio boet allerlyc xi pond; dine fiaerndeel ne mei hi habba, want hi naet gersfallich is.

223. Hua so orem grypt oen syn hals, dat di adema hor wt ner in mey, dio bote is x penninghen.

224. Hua so orem onder syn agen spyt onwerdelyc, dio bote is xxvi penninghen.

225. Hwer so ma een man onschieldich oefucht ende halten oen heften ende oen heerbeinden dei ende nacht, so schil ma dat beta mit een liuedwirden, dat is ii penninghen min so achteenstahael einsa, iefta toluasum onsuara.

Fan brande.

226. Hueer so een man oen siin lithem baernd wirt, so schilmet bi epena dulg metta alst wydst is, al bi da lingera igge: aller meta lyc vii penningen min so x einsa.

227. Hua so oderem baernt, so schilmet algaer ommetta bi da iggen ende bi da sidem. So is aller meta lyc tribeet iof hyt bicant; iof hyt naet bicant, so is di oder nier mitta oenbring so di oder to ontgongen ende da tre delen allereeck tribeet.

215. If a man grabs another man by his genitals and touches him indecently, the compensation is 20 pennies.

216. If anyone hits a man on his genitals in a fit of rage, the compensation is 26 pennies.

217. A blow on the testicles: 4 shillings.

Concerning the vulva.

218. If a woman is injured such that she is unable to serve the lords to a satisfactory degree, the compensation is 13½ marks; she may testify to this herself by swearing an oath.

Paresis of a woman.

219. Paresis in the belly, if she wants to pursue this claim: the highest degree of paresis is to be compensated with 9 ounces. If she wants to be compensated for the lesser degree of paresis, the compensation is 4½ ounces, and this compensation is to be obtained by swearing one oath.

220. An internal bleeding: 7 shillings.

221. The compensation for wounding the abdomen^{viii} is 4 shillings, or the defendant has to swear an oath, together with five oath helpers to exonerate himself.

222. If a man lacks his former health, with which he was born, and if the defendant has acknowledged the offence, or if the plaintiff declares that he has lost three quarters of his health from all over his body and has retained the fourth quarter, the compensation is 44 pounds.^{ix} If the defendant has not acknowledged the offence, the plaintiff may claim no more than a compensation for the loss of three quarters, each to be substantiated by swearing one oath, and each to be compensated with 11 pounds; the fourth quarter he shall not have, because nothing has been hewn off.

223. If a man is grabbed by the neck, so that his breath can go neither in nor out, the compensation is 10 pennies.

224. If a man is spat in the face ignominiously, the compensation is 26 pennies.

225. If an innocent man is assaulted and held in fetters and shackles for a day and a night, the compensation is a 'people's wergild', that is 2 pennies less than 17½ ounces, or the defendant must exonerate himself by swearing an oath, together with eleven oath helpers.

Concerning burns.

226. If a man gets burnt on his limbs, the burn is to be measured at its widest while the wound is open, all along the longer edge: each measure 7 pennies less than 10 ounces.

227. If a man burns another, the wound must be measured altogether around the edges and the sides. Then each measure is to be compensated threefold if the defendant admits the offence; if he does not admit the offence, then the plaintiff

228. Hwer so een man of een wyf baernd wirt on hiara lyf minra iefte mara ende hit compt fan ira mode, fan haest iefte fan haester hand, so is dio bote tuibeet; wint hit een meta, so schil ma hit metta om dina vei deer hit langist is ende naet omme, ende ist een ticka brand so bete hy da maesta; so ist aeck tribeet.

Uan biten.

229. Hwer so di man dine oderne bit ende manetich wirt, so schil hi dat dulg beta tribeet, hor hit mara so minra se, ende banscieldich wessa. So is di oder nier to ontgongen dis bites ende suaret, dat hyt hadde deen mit wepender hand ende riuchte bota to reken, dan di oder mitta oenbring. Dine byt ende dine brand met ma bi epena dulg by dera meta ende ielkirs nen dulg. Dine byt ende dine brand aeg ma mit gold to betten want hi mei nimmermeer to haegh bet wirdda; deerom schil ma hine al mit goud beta. Theer aegh dy frana viii pond toe ferdien. Theer schil hy dae xii eden om tiaen ief hi dine oenbringh quaen nelle. Dat gold toe iaen om dine brand ende om dine byth.

230. Hueer so een man dulgid wirt ende hi dat kalde yrsen binna hem drecht, so is dio bote viii pond iefte xvi pond. Nimpt hi viii pond, so schil ma hem deertoe ielda, of hi sterft. Nimpt hy xvi pond so sint da bota fol biwysd: wirt hy lyf iefte daed fan da dulghe, hi schil oen syn frionden ferdeden suara to mannes liif ende to landes legghere.

231. Haet so een man deth mit tusschen, mit saxe, mit scerpa wepen ende mit armburst, dat aeg ma al tuibeet to betane.

232. Een iewelyc man aegh siin bota to delen wr siin broderen, so lange so hia meenbodel sint ende hi syn vi lya gans haet, dat sin da twa agen, da tueen foten ende da twa handa.

233. Halsraef dera frowa op her bursten, op her axlum ieff op her tziakum, dio bote is iiii penningen min dan xviii-hal einsa ende tuibeet; da lada vi eden.

234. Ief her di mantel ofbritsen wirt iefte dat gold, so is dio bote ix einsa ende tuybeet.

235. Wapeldranck, halsraef, needmond, dio boet is elkerlyck xviii pond ende xxxii penningen, ieff mit ene ede toe onswaren, ende somlica bota haldet achteenstahael einsa.

has more right to substantiate his claim than the defendant has to exonerate himself by swearing an oath, and each of the three quarters is to be compensated threefold. 228. If a man or a woman gets burnt on their bodies to a lesser or greater extent, and it was brought about in a fit of rage, out of anger or agitation, it is to be compensated twofold; if the wound is longer than a measure, it must be measured along the distance where it is longest, and not around; and if there are several burns, then the largest compensation is to be paid; then it is also to be compensated threefold.

Concerning bites.

229. If a man bites another man and in doing so becomes a man-eater, then he must compensate the injury threefold, whether it is large or small, and he shall be excommunicated. The defendant has more right to exonerate himself from the claim to a bite by swearing that he has wounded the plaintiff with a weapon and to compensate him accordingly, than the plaintiff has to substantiate his claim. Bites and burns are the only injuries that must be measured before they have healed. Bites and burns are to be compensated with gold, because the plaintiff can never recover completely; that is why the defendant must compensate him completely with gold. The *frana*^x must receive 8 pounds because of a breach of the peace. The defendant must swear an oath, together with eleven oath helpers, if he denies the accusation. The gold is to be given because of the burn and because of the bite.

230. If a man is injured, and he still carries in his body the cold iron that wounded him, the compensation is either 8 or 16 pounds. If he takes 8 pounds, an extra compensation is required if he dies. If he takes 16 pounds, this is a full compensation: whether he survives the injury or dies because of it, he and his relatives must swear oaths of peace, which will last for as long as men live and the land lies.

231. Whatever a man inflicts to another with teeth, with a knife, with a sharp weapon, and with a long-bow, this must all be compensated twofold.

232. Each man has the right to call in the financial help of his brothers when he has to pay a compensation, as long as they share the estate, and as long as he has his six limbs complete, that is two eyes, two feet and two hands.

233. Robbing a woman of the adornments on her breasts, shoulders or cheeks is to be compensated with 4 pennies less than 17½ ounces, and the compensation is twofold; the defendant may exonerate himself by swearing an oath, together with five oath helpers.

234. When her mantle is robbed, or her gold, the compensation is 9 ounces, and the compensation is twofold.

235. Throwing someone in the water, robbing someone's adornments, or rape, are all to be compensated with 18 pounds and 32 pennies each, or the defendant can exonerate himself by swearing one oath, and some composition tariffs state that the compensation is 17½ ounces.

Fan bierwerpen.

236. Huaso orem mit bier werpt onder syn aegen, dio boet xvi penningen iefta fiourasum onsuara.

237. Halt hi dine cop ende suingt mitta bier, dio bote es iiii penningen iefta mit eenre hand onsuara.

Claen toreint.

238. Hua soe orem claen toraint oen syn willa ende wr oers oenwilla, dio bote is xvi penningen. Ieff hi wil dat suara dat hyt him naet hadde deen hor to leck ner toe laster ende nim nidla ende treed ende siet weer gaer; ende deermei set ende seend.

239. Jeff enis mannes hors in een tieder off keppel iefta inoer syne stalle deth aen byt, soe thoermet naet beta; ieff hy stande an heerwei, oen tzierckwei of an een amptmannes huise, so schil hiit beta als off hiit selm deen hede.

240. Jeff enis mans hors dulget wirt, deer hi mit leder bileit haet iefta mit tame halt, so schil hiit beta gelyc and ma hit een man self due iefta deen vere. Fordera ne mot hi nen intainga meer wita, mer hi mot wel kestigia om syn scada.

241. Jef dat hors dulget en man als di hera dat hors mit tame halt ende mit leder bileit haet, so scil hiit beta iof hiit self deen hede, hit ne were dattet buta des hera wiitsciip were schyn ende wr siin willa ronne.

242. Hua so op oders hinxt sit in syn willa ende in oders onwilla, so bete hi den opsedel mit i pond ende den offsedel mit i ora pond, iefta sexasum onsuara.

Fan quada fia.

243. Ioulukes fiaes dulg schil ma beta deer hit ledich hlaept.

244. Dis oxa ende ieulikis scettis horn ende suyns tusch ende hona eitzel ende katta biit scil ma beta deer hia leech hlapet ende dis hondis, hit ne se dat hiit nachtis due ief als ma stapet op him ief dat men slacht in sine danne, deir hi leit, so toermet naet beta. Fan disse sprecket hya ontwa, soe schillet dat wita saun synre buren.

245. Dis oxa ende iollikes rederschettes bote ende des swines ende des hona ende dera katta dullich mit haelre bote schil ma dat beta. Jef hia dyn onwilla ende dae wanwytschip dera schaedafticheed biswara willet, so schilmet naet beta.

246. Hondes byt, of hi eer biscouden is als eens, twia, tria, so schilmet beta lyck ieft di man self deen hede ende oers naet. Aldus ist fan da hond, hit ne se dat hyt

Concerning throwing beer.

236. If anyone throws beer in another man's face, the compensation is 16 pennies, or the defendant must exonerate himself by swearing an oath, together with three oath helpers.

237. If he holds the mug in his hands and throws the beer, the compensation is 4 pennies, or the defendant must exonerate himself by swearing one oath.

Torn clothes.

238. If a man on purpose tears the clothes of another man against the will of the offended man, the compensation is 16 pennies. If the defendant wants to declare that he did not do this in order to mock or defame the plaintiff, he may take needle and thread and then sew the clothes of the plaintiff together again; with this it is settled and reconciled.

239. If a man's horse, being on a tether or on a rope, or in its stable, inflicts a bite, no compensation is required; if, however, the horse is standing on a public road, a church road or beside the house of a public officer, then the owner must compensate the bite as if he had done it himself.

240. If a man's horse which is saddled or harnessed by the owner is wounded, this is to be compensated just as if it is done or has been done to the owner himself. No further claims may be made then, but because of the extra damage that was caused, the plaintiff may force the defendant to swear an oath of innocence.

241. If a horse which is saddled or harnessed by the owner injures another man, then the owner must compensate this as if he had done it himself, unless it had happened without the owner knowing it, and the horse was running free from its master against his will.

242. Riding another man's horse against the owner's will is to be compensated with 1 pound for mounting it, and another pound for dismounting it, or the defendant must exonerate himself by swearing an oath, together with five oath helpers.

Concerning harmful livestock.

243. Injuries inflicted by any kind of straying livestock are to be compensated.

244. Injuries inflicted by the horns of an ox and any kind of cattle, or by the tusks of a pig, or by the spur of a cock, or by the bite of a cat, if they are straying, are to be compensated by the owner, and also a dog's bite, unless it does so at night, or if one steps on it, or if one hits it in his kennel, in which it is lying; in such cases no compensation is required. If an argument arises about this, seven of his neighbours must testify to it.

245. Wounds inflicted by an ox or by any kind of cattle, or by a pig, a cock, or a cat, are to be compensated half. If the owners want to swear that the damage was done against their will and without their knowledge, no compensation is required.

dwe als tofara is biscioun, so ist sonder bote. Mer dwaet disse binaemda dier oers aet, soe schilmet beta als forscrioun steet.

247. Supradicta emenda fiunt si animalia nocuerunt; si leduntur animalia sicut inferius est expressum.

248. Haet so des mannes ayn fia deth, dat schil hi beta eenbeet aldus.

249. Ende dulget hi een dier ieftha daeth, dyn schada half toe beten ende ferd herem ner lioden also fyr so dio bote mara naet se dan tria pond ende fioerteen graet, dit is strydeftich schet. Ief dat strydwirdich is ende hi forwonnen wirt, soe schil hi beta heren ende lioden.

250. Intellige de puero dolo capace, quia pupillo et furioso subuenitur in maleficiis, quia facultatem deliberandi non habent, quoniam reus constitueretur qui nescit quid facit.

Uurbec deda.

251. Hweer so een man een deda wrbeck det ieftha mannes wyf det onwillens, jef hyt oen da wytedum wara wil, ther him onwillens were, so schil hyt beta mit haelre bote ende neen ferd da lioeden ner da frana.

Hwsbrand.

252. Ief hit comt fan katta, fan famna, fan hond, fan knappa ieftha fan onieriga kindum, dattet huis wirth a baernen ende sines bures huis aldeer fan baerne, so aegh dat di hera to beten mit haelre bote, deer syn knappa deen haet, hia ne hadde wrlerren da sex liden een, da twa handen, da twa aghen ende dae tueen foten; habbet se dera een wrlerren, so ne thoermet fora beta.

Fan huisferd.

253. Hwa so oen oderis huis staet, so schil hyt beta mit een hala pond.

254. Geet di reeck wt ende di wind in, so schil hyt beta mit twam pondem.

255. Staet hi oen doer ende oen drompel, so schil hyt beta mit acht pondem.

256. Geet hy int huis, so is di ingongh ende di wtgongh aider twa eynsa.

246. A dog's bite, inflicted by a dog that has been corrected on this before, once, twice, or thrice, is to be compensated by the owner just as if he had done it himself, and in no other way. These are the regulations concerning a dog, unless it has bitten under the conditions which have been outlined above, in which case no compensation is required. But if these afore-mentioned animals do anything else, it is to be compensated as prescribed above.

247. The afore-mentioned compensations are to be paid if animals inflict injuries; if animals are injured, compensations are as indicated below.

248. Whatever a man's livestock does is to be compensated once like this.

249. And if a man injures or kills another man's animal, the damage is to be compensated half, and no compensation needs to be paid to either the judges or the people because of a breach of the peace, provided the compensation amounts to no more than 3 pounds and 14 groats; this is the 'duel-worthy price'. If the damage is 'duel-worthy' and the defendant is defeated in court, he has to pay a compensation to the judges and the people.

250. Understand this concerning a boy capable of doing damage, that an adolescent and a lunatic ought to be helped in case of misdemeanour, because they lack the power of deliberation, and since a defendant would be created who does not know what he is doing.

Unintentional actions.

251. If a man or his wife does anything against their will, and he wants to swear on the holy relics that it was unintentional, he must compensate it with half a compensation, and no compensation needs to be paid to the people and the *frana* because of a breach of the peace.

House on fire.

252. If this is caused by a cat, a maid, a dog, a servant, or by underaged children, so that the house is burnt down, and his neighbours' house also catches fire because of this, then the master has to compensate half of what his servant has brought about, unless one of them has lost one of his six limbs – the two hands, the two eyes and the two feet; if they have lost one of them, no further compensation is required.

Concerning domestic peace.

253. If someone bangs against another man's house, this is to be compensated with ½ pound.

254. If the smoke comes out of the house, and the wind goes into the house, this is to be compensated with 2 pounds.

255. If he is banging against the door and the doorstep, this is to be compensated with 8 pounds.

256. If he enters the house, both the entrance and the exit are to be compensated with 2 ounces each.

Steten oen da porta.

257. Hwa so staet oen oers porte, soe schilre beta mit een hael pond.
258. Geet hi inoer da porta, so schil hi beta mit tuam pondem.
259. Staet hi een boerd wt, soe is dio bote ii pond.

Fan wrwalden.

260. Dio alre minste: tua pond ieftha fiowrasum onsuara.
261. Dio minre: iiii pond.
262. Dioe wruald aldernest: viii pond ieftha sexasum onsuara iefthi hit naet bicant.
Dio maeste wruald dio is gersfallich; dat sint daeddellen.

Weyschettinge.

263. Hua so orem det een weischettinge: twa einsa in Woldenseradeel, in
Weimbritseradeel twa pond.

Ueymeringa.

264. Hwa so oderum een weimeringa det: x engelsch in Woldenseradeel, in
Veimbritseradeel een hael pond.

Banging on the door.

257. If someone bangs against another man's door, this is to be compensated with ½ pound.

258. If he enters through the door, this is to be compensated with 2 pounds.

259. If he knocks out a board, the compensation is 2 pounds.

Concerning violence.

260. The lowest degree of violence: 2 pounds, or the defendant must exonerate himself by swearing an oath, together with three oath helpers.

261. The lesser: 4 pounds.

262. The degree of violence which comes next: 8 pounds, or the defendant must exonerate himself by swearing an oath, together with five oath helpers if he denies the charge. The highest degree means that something is hewn off: these are cases of manslaughter.

Roadblock.

263. If anyone blocks someone's road: 2 ounces in Wonseradeel and 2 pounds in Wymbritseradeel.

Obstructing the road.

264. If anyone obstructs the road to someone: 10 English pennies in Wonseradeel and ½ pound in Wymbritseradeel.

Opleiding Engels
Universiteit Leiden

-
1. For part 1, see: *Us Wurk* 49 (2000) 81-113, esp. p. 105 for abbreviations of manuscripts and texts.
 2. G. van Thienen and J. Goldfinch, *Incunabula Printed in the Low Countries. A Census* (Nieuwkoop 1999) nr. 1407.
 3. Utrecht University Library; UB J oct. 1112 Rariora. I would like to thank Rolf Bremmer for his help in preparing the edition and translation of this text.
 - iv. Cf. M.S. van Oosten, 'Inleidende beschouwingen over het oudere Friese bewijsrecht', *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 18 (1950) 440-476, and N.E. Algra, *Oudfries Recht 800-1256* (Leeuwarden 2000).
 - v. *herdafeng* perhaps 'grabbing a man roughly ("hard")'.
 - vi. I.e. the length of the upper knuckle-bone of the thumb (ca. 2.5 cms).
 - vii. At this point, the text is probably corrupt; cf. J XXVIII,106; A IVb,38.
 - viii. *nethere swol* perhaps 'mons veneris'.
 - ix. The Old Frisian text is rather awkward here: cf. J XXVIII,252, which is clearer.
 - x. Originally the count's representative.

Notes to the edition (the numbers refer to the paragraphs):

6. Ms. *Dauid dusniga*.
6. Ms. *xvi*; cf. J XXVIII,6.
7. Ms. *fyf fingeren breed tuijsa*.
18. J XXVIII,18 has 18 ounces, which is probably correct; cf. J XXIX,169 and AIVc,87.
23. Ms. *dat mit aghenem mei siaen*.
28. Ms. *shillengen*.
30. Ms. *truch dyne hals eude truch da sida*.
31. Ms. *Jeff een man wirht*.
31. Ms. *mey hy da bispana*.
33. Ms. *ende da bispanna mei*.
34. Ms. *penninghen*.
35. Ms. *Hweerso een ma haet*.
36. Ms. *Huasoma slacht iefte mit yrsen*.
36. Ms. *fya follinghe mer om sines sonda*.
37. Ms. *Jeff dii man truch grioud*.
46. Ms. *xii pond tolef pond*.
49. Ms. *ief en man sprekt dat dam*.
60. Ms. *Ongneliis*.
61. Ms. *scaerbliind*.
64. Ms. *hwaso di sioen fanda age dio fiaerndeel ara is*.
66. Ms. *Regbreedkerf*.
67. Ms. *pennningen*.
68. Ms. *ende hi synre sondena naet bicant*; cf. J XXI,91.
70. Ms. *pennningen*.
73. Ms. *also fyr so dio were til se*.
74. Ms. *soe aegh dis weerbrekis bote naet meenr dan*.

-
75. Ms. *dat schil wessa onder eera neersta wirsene*.
 75. Ms. *al soe gsaet als hit is*.
 81. Ms. *dio bote is elkeelyck*.
 91. J XXVIII,98 has 16 groats, which is probably correct.
 93. Ms. *dnlligh*.
 94. J XXVIII,89 has 17 groats, cf. J XXIII,37; J XXIX,36 (but cf. also J XXVIII,101; U XXV,37; J XXIX,38; and A IVb,30).
 97. J XXVIII,96 has 2 pounds; there are no parallels.
 98. Ms. *Birdbreeck fan da aerem*. The last three words reflect a rubric that somehow became inserted into the text. This becomes apparent only when the original order of the stipulations is taken into account, as can be inferred from J XXVIII,88 (on damaging the beard) and J XXVIII,89–92 (on damaging the ears). See also the rubric *Fan da arem* for §94 of this text.
 98. Ms. *xxx penningen*; cf. J XXVIII,88; J XXIII,14; A IVb,18.
 99. J XXVIII,92 likewise has 8 pounds and 14 ounces, but J XXIX,35; U XXV,35; J XXIII,36 all have 8 pennies and 14 ounces, which is probably correct.
 101. Ms. *Been ereck*.
 103. Ms. *swarra mit eed den gerstelkerf*.
 104. Rubric: ms. *Eergens dera spreckr*.
 105. Ms. *fander sione Ende fander tonhga*.
 108. Ms. *beerbreck*.
 109. Ms. *bennbreck*.
 109. Ms. *penniughen*.
 126. Ms. *hueerso hi is onda been*.
 128. Ms. *tredda benis wtgonh*.
 128. Ms. *mit ene ede scil hi dine beenbrck*.
 128. Ms. *als hi dat mete dulg onhrocht*.
 131. Ms. *xvxi*.
 133. Ms. *haudwirst*.
 137. Ms. *Neykerff*.
 138. Ms. *Lidwey oenda haude*.
 141. Ms. *ielkirs sint da siinkcrf*.
 142. Ms. *ayder een eya*.
 143. Ms. *Hueer so di ingungh ende di wtgungh ende di wtgungh*.
 145. Ms. *xxvi einsa*; cf. J XXVIII,161; A IVb,66.
 158. Ms. *uesta*.
 158. Ms. *viii einsa*; cf. J XXVIII,178 and this text §§154, 162, 166.
 165. Ms. *etta iii einsa*.
 170. Ms. *xi einsa*. J XXVIII,190 has 7 ounces.
 173. Ms. *xxvi eynsa*; cf. J XXVIII,193 and this text §177.
 175. Ms. *di eerm griip een merck is hi lam*.
 179. Ms. *Delkerf*.
 181. Rubric: ms. *MEte dug*.
 183. Ms. *acht schillinhgen*.
 187. Ms. *een man trncht .lyf siuth*.

-
187. Ms. *dera meta alleriyck to beten*.
 190. Ms. *dio maeste xvi einsa*; cf. J XXVIII,211, 300, 163 = this text §147.
 193. J XXVIII,212c has 16½ marks, which is probably correct.
 194. J XXVIII,213 has 16½ marks, which is probably correct.
 195. Ms. *ffoerd moet hi suara*.
 196. Ms. *Nnen dulgh meima*.
 197. Ms. *een sine eed habba*.
 197. Ms. *dat in is en becken*.
 202. Ms. *schillilinghen*.
 203. Ms. *xvi*; cf. J XXVIII,221; J XXIV,36.
 205. Ms. *xvi graet*; cf. J XXVIII,223; J XXIV,38.
 206. Ms. *xxvi penningen*; cf. J XXVIII,224; J XXIV,39.
 207. Ms. *Apel*.
 210. Ms. *Dio fymel breeck iiiii. schillgen*.
 212. Ms. *vi*; cf. J XXVIII,263; J XXI,100; U XXVIII,100; U XXVI,110; J XXV,89.
 213. Ms. *dio bote ia*.
 214. Ms. *schetten wirt trnch dat fel*.
 215. J XXVIII,259 has 20 shillings, which is probably correct; cf. J XXI,92; U XXVIII,92; U XXVI,98; J XXV,81.
 218. J XXVIII,245 has 12½ marks, which is probably correct; cf. J XXIV,64.
 225. Ms. *ii penninghen mim so achteenstahael einsa*: Moreover, J XXVIII,249 has 8 pounds, 10 ounces and 13 1/3 pennies = 533 1/3 pennies.
 226. Ms. *hneerso een man oen*.
 226. Ms. *schilmet bi epena metta*.
 226. Ms. *allnr meta lyc*.
 229. Ms. *met ma mit bi epena dulg*.
 230. Ms. *iefta xvl pond*.
 230. Ms. *wirt hy lyf itfta daed*.
 230. Ms. *to manne liif ende to*.
 232. Ms. *Ten iewelyc*.
 233. Ms. *xviii einsa*; cf. J XXVIII,257a and this text §225.
 238. Ms. *ieff wil dat suara*.
 238. Ms. *ende nim nirla ende treed*.
 239. Ms. *iefta in oen syne stalle*.
 239. Ms. *of an een amptmannes hise*.
 245. Ms. *Dis exa ende iollikes*.
 249. Ms. *ief strydwardich schet ende hi forwonnen wirt*; cf. J XXVIII,276.
 250. Ms. *Intellige de puero dolo capace quia pupiilo*.
 251. Ms. *mit haelre bote. eude neen ferd*.
 262. Ms. *iefti hit bicant*.